

IV

KÖNYVTÁR- ÉS MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI
TANULMÁNYOK

A törökök ellen Magyarországon hirdetett 1500. évi búcsú és az azzal kapcsolatos nyomtatványok.

BORSA GEDEON

A címben körvonalazott témának kidolgozása talán a túlméretezettség érzetét keltheti, a búcsúhirdetés történeti összefüggéseinek vizsgálata azonban mély bepillantást enged a kor viszonyaiba. A búcsúhirdetés ugyanis a reformációt megelőző évtizedek társadalmi és gazdasági helyzetére egyre jellemzőbb vállalkozás lett.

A XV. század végére a feudális rendszer Európa-szerte már a válság számos tünetét mutatta fel. A földbirtokok fokozódó kumulációja, az adóknak készpénzben történő fizetése stb. a parasztok helyzetének rendkívüli súlyosbodásához, majd a XVI. század első évtizedeiben a különböző parasztháborúkhoz vezetett. Az elnyomorodás egyik következménye az volt, hogy a parasztfiúk közül egyre nagyobb számban léptek a korábban biztos megélhetést nyújtó egyházi pályára. A papok számának ezzel a rendkívüli növekedésével nem tartottak lépést az egyházi jövedelmek. Így kialakult az alsópapság egy részéből az a nincstelen réteg, amely a főpapi jövedelmek koncentrációja folytán lassan minden biztos jövedelem nélkül maradt.

Az egyház — részben ennek a joggal elégedetlenkedő rétegnek lecsillapítására, részben a főpapok mohóságának további kielégítésére — tovább igyekezett fokozni jövedelmeit. Így lépett rá azután a búcsúhirdetésnek arra az útjára, amely — nem kis részben éppen e társadalmi feszítőerők hatására — az anyagi visszaélések melegágyává vált. Ez volt egyben azután az a pont is, ahol az egyház megreformálását követelők — Lutherrel az élükön — kirobbantották a nyílt harcot a pápasággal szemben, amely hamarosan magának az egyháznak a létét is veszélyeztette, és odavezetett, hogy a XVI. század közepén a tridentin zsinat betiltotta a búcsú pénzért történő hirdetésének minden formáját.

Mielőtt akár a történelmi események, vagy akár az ezek kapcsán megjelent nyomtatványokat vizsgálánk, röviden tisztáznunk kell a középkor végére már hirhedtté vált búcsú fogalmát.¹

Angliában és Írországbán a VII. században kezdődött el, majd innen a kontinensre is áterjedt az a szokás, hogy a hosszantartó és gyakran kegyetlen vezeklést imádsággal és alamiznával helyettesítették. Erre a lehetőségre a biblia több helye² nyújtott számukra biztatást. Ez az ú. n. redemptio (megváltás) egyengette az utat a XI. századtól azoknak a búcsúhirdetéseknél, amelyekben azoknak, akik a kereszteshadjáratokban résztvettek, akik alamizsnát adtak, akik bizonyos templomokat látogattak meg stb., bűneikért a túlvilágon reájuk váró ideiglenes büntetés egy részét az egyház elengedte. Ehhez mindenkor a római pápának, mint az egyház hívóinak jócselekedeteiből összegyűlt „lelki kincstár” kezelőjének engedélye volt szükséges.³

I.

A címben említett és 1500-ban együtt hirdetett két búcsút: a jubileumit, ill. a keresztes-hadjáratok javára szólót, korábban külön-külön osztották. A Magyarország ellenségei ellen harcolók javára szolgáló első keresztes-búcsút 1241 közepéről, a tatárok betörésének idejéből ismerjük.⁴ A rigómezei csata után (1389) a törökök már közvetlenül veszélyeztették hazánk déli határait. Ez időtől kezdve azután szinte se szeri, se száma az ellenük hirdetett kereszteshadjáratoknak és az ezek kapcsán hirdetett keresztes-búcsúknak. Így ismerünk ilyeneket — többek között — a következő évekből: 1391⁵, 1400⁶, 1405⁷, 1407⁸, 1433⁹, 1448¹⁰, 1463¹¹ stb.

A mai szóhasználatnak megfelelő jubileumi, azaz a meghatározott évben Rómába zarándoklók számára biztosított különleges búcsúról viszont először az 1300. évben beszélhetünk.¹² Már ekkorról van adatunk magyarokról, akik résztvettek e búcsún Rómában.¹³ Érdekességként megemlíthető itt az is, hogy *Gregorovius*¹⁴ *Martel* Károlyt, mint magyar királyt említi egyetlen koronás uralkodóként, aki ebben az évben Rómában járt a jubileumi búcsú elnyerése céljából. Amint ezt már Franz Xaver *Kraus* megállapította¹⁵ itt a tévedés kettős: egyrészt *Martel* Károly, jól lehet meg volt koronázva, sohasem volt magyar uralkodó, másrészt 1295-ben már meghalt.

Miután eredetileg százévenként tervezték megtartani ezt a jubileumi búcsút, egyre többen fordultak a pápához, hogy legalább emberöltőnként egyszer mód legyen ennek elnyerésére. VI. *Kelemen* pápa azután engedett is e kéréseknek: már 1350-re meghirdette a második jubileumi búcsút.¹⁶

Ez alkalommal is sok magyar zarándok kereste fel Rómát¹⁷. Érdekes epizód ezzel kapcsolatban az, amit a krónikások feljegyeztek: a sok idegen befogadására nem volt elég épület, így a hideghez jobban hozzászokott németek és magyarok közül számosan a szabad ég alatt töltötték az éjszeleket, a mezőkön gyujtott nagy tüzek közelében.¹⁸ A nagyszámú magyar zarándok gyóntatására pedig az akkori pápai székhelyről, Avignon-ból Rómába rendelték *Blasius de Ungaria* pápai poenitentiariust.¹⁹

1350 szeptembere végén — Nápolyból jövet — *Nagy Lajos* király is Rómába zarándokolt, hogy a jubileumi búcsút elnyerje.²⁰ A város vezetősége, élén *Cola Rienzi*-vel, ünnepélyesen fogadta az uralkodót, aki többnapos ajtatoskodás után négyezer aranyat tett le alamizsnaként Szt. Péter oltárára.²¹ Érdekes még megemlíteni, hogy már ekkor voltak a magyarok között olyanok, akik nem önszántukból, hanem bírói ítélet alapján zarándokoltak Rómába.²² Ezt történt például egy párbajban gyilkosságot elkövetővel is.²³

Azonban egyre többen voltak olyanok, akik a jubileumi búcsút el kívánták ugyan nyerni, de — különböző okokra hivatkozva — Rómába viszont nem akartak elzarándokolni. Így *Erzsébet* magyar királynő is — az általa épített óbudai monostor templomának felszentelése alkalmával — kérte e kedvezmény megadását. VI. *Kelemen* pápa azonban 1349 március 14-én elutasította ezt a kérést azzal az indoklással, hogy erre a multban még nem volt eset.²⁴

A következő évben azonban a földközitengeri Mallorca-sziget lakói kérésének már engedett a pápa: a jubileumi búcsú elnyerése feltételei közül — a nehéz közlekedési viszonyokra való tekintettel — felmentette őket a Rómába történő zarándoklás alól. Ez azután súlyos precedensül szolgált a továbbiakban.²⁵ Így 1351 január 8-án már a magyar királynő is megkapta személy szerint ezt a kedvezményt.²⁶

További lazulást jelentett az, hogy pl. 1392—1395 években München, Prága, Köln, Magdeburg és más városokban a jubileumi búcsú hirdetése nem csupán a Rómába történt zarándoklás nélkül, de már jóval a jubileumi év letelte után történhetett.²⁷ Mivel a jubileumi búcsú ilyen kedvezmények mellett történt elnyerése esetén a híveknek a megtakarított római zarándoklás költségeinek egy részét készpénzben kellett elhelyezniök az e célra felállított gyűjtőládákba, a pápák egyre bővebben osztották az ilyen kiváltságot.

VI. Orbán pápa azután egy alkalommal 40, majd a továbbiakban 33 évre csökkentette a jubileumi búcsúk közötti időt. Így már 1390-ben került sor a harmadik, jubileumi szentévre.²⁸ A magyarok részvételéről ismét *Gregorovius*²⁹ tudósít. Jóllehet a következő jubileumi évet 1423-ban jelölték ki, mégis 1400-ban ismét rengeteg zarándok lepte el Rómát. Bár hivatalosan nem hirdették meg, hallgatólagosan és főleg utólag ezt is szentévnak tekintették.³⁰ Az 1423. év után V. Miklós pápa ismét visszatért az ötvenéves periódusra és 1450-re hirdette meg a jubileumi évet.³¹

Miután ebben az évben is igen sokan készültek Rómába zarándokolni hazánkból, a pesti országgyűlés *Hunyadi* János kormányzóval az élén 1450 januárjában azzal a kéréssel fordult a pápához, hogy a jubileumi búcsút a hívek itthon nyerhessék el, és a befolyó pénzből a törökök ellen fegyverkezhessenek. A válasz kedvező volt ugyan³², de e kiváltságot csak a kormányzó, a főpapok, a főnemsek, a nemesek és ezek kísérete, valamint a katonák nyerték el. A rendek, ill. *Hunyadi* János újabb kérésére a pápa azután már minden hazánkban lakó számára — nemre, rangra és foglalkozásra való tekintet nélkül — engedélyezte a jubileumi búcsú itthoni elnyerését, megjelölve ennek feltételeit is.³³ Eszerint a három római főtemplom felkeresése helyett elég volt már ekkor *Szt. István* székesfehérvári és *Szt. László* nagyváradai sírjához zarándokolni. Ha ezt is nehéznek tartották volna a hívek, úgy elégséges volt bármelyik püspöki székesegyház felkeresése három egymást követő napon. A gyónás stb. mellett a további követelmény a pénzbeli adomány volt. Ennek összege a római zarándoklás és legalább kéthetes ottartózkodás költségeinek a fele volt³⁴, amelyet a háromszoros zárral ellátott ládába, vert pénz formájában kellett bedobni.³⁵ A befolyt összeg fele a törökök elleni háború céljára volt felhasználható.³⁶ Ily módon valóban jelentős összegeket bocsátottak Magyarország rendelkezésére még ebben az 1450. esztendőben.³⁷ Ez alkalommal kapcsolódott össze tehát hazánkban első ízben a jubileumi és a keresztes búcsú.³⁸

II. Pál pápa 1470 április 19-én kelt bullájával újból rendezte a szentévek kérdését, és minden 25-ik esztendőt jelölte ki e célból.³⁹ Az 1475. évi jubileumi búcsú sorrendben a hetedik volt. Ez alkalommal is sok magyar zarándok kereste fel Rómát, mégis humanista túlzásnak tűnik *Vetéssy* László *IV. Sixtus* pápa előtt 1475 február 2-án tartott beszédének az a kitétele, amely szerint „egyetlen nemzet fiai sem látogatják e szent ünnepeket nagyobb számban, mint a magyarok.”⁴⁰

Hazánkban az 1475. évi jubileumi búcsú az 1450. évi keretek között folyt le. *Gábor* erdélyi püspök volt az, aki mint „commissarius specialiter deputatus”⁴¹ bonyolította le a búcsú meghirdetését és terjesztését. Számos búcsúlevelet is ismerünk, amelyeket ez alkalommal bocsátottak ki. Az elnyert kiváltságról ugyanis ilyen oklevelet állítottak ki. Az említett pénzbeli megváltás — mint a búcsú elnyerésének egyik feltétele — általában megelőzte e levél

elnyerését, és így ez bizonyos értelemben nyugtául is felfogható. Egyedül az Országos Levéltár középkori gyűjteményében nem kevesebb, mint hét ilyen búcsúlevelet találhatunk, amelyet mind 1475 utolsó hetében állítottak ki Kassán.⁴²

E jubileumi búcsú hirdetése azonban áthúzódott a következő évre is, amint ezt a pápa 1476 február 23-i levele is tanúsítja.⁴³ Ennek emlékét őrzi a pozsonyi városi levéltár egyik búcsúlevele is, 1476 április 4-ről keltezte.⁴⁴ A szentévi búcsú bevételei ismét jelentős anyagi támogatást jelentettek Magyarországnak a törökök elleni harcában. 1476-ban a pápa és a velencei köztársaság nem kevesebb, mint 93 000 arannyal támogatták ezt a küzdelmet.⁴⁵

Az állandósult törökveszélyre való tekintettel és *Mátyás* király kérésére⁴⁶ 1479-ben a pápa újra jubileumi búcsút hirdetett Magyarországon a kereszteshadjárat érdekében, és ennek lebonyolítására *Aragóniai János* bíborost nevezte ki legátusnak és búcsúbiztosnak.⁴⁷ A bíboros, aki *Beatrice* révén rokona volt *Mátyás* királynak, 1479 decemberében érkezett Budára, de nem tartózkodott huzamosabban hazánkban, mert a következő év novemberében már ismét Rómában volt.⁴⁸ Magyarországi tevékenysége során megszervezte és megbízottai révén megindította a búcsú hirdetését. Erről ismét számos reánk maradt búcsúlevél tanúskodik.⁴⁹ Tudunk még a búcsú 1481 február 15-én kelt pápai meghosszabbításáról is.⁵⁰

A polgárság, jóllehet számára komoly anyagi megerőltetést jelentett az ilyen búcsú, vallásossága és a törököktől való félelme miatt alaposan kivette részét ebből az akcióból. A királyok is élénken támogatták ezeket a vállalkozásokat, és biztatták, ill. utasításokkal látták el e kérdésben a városokat.⁵¹ Ismerünk ilyen jellegű intézkedést *Mátyás* királytól is.⁵² Az uralkodók általában csak olyan feltétel mellett engedélyezték az országaikban történő búcsúhirdetést, hogy a befolyó összeg bizonyos hányadát ők maguk kapják meg.⁵³

Így azután a búcsúpénzekből — de nem csupán a hazaiakból, hanem több más országból is — jelentős összegek jutottak a magyar király kincstárába, hogy az fokozhassa a törökök elleni harcot.⁵⁴ Az említett segélypénzek átutalásában általában ugyanazok a bankárok vettek részt, akik többek között a hazai tizedpénzek Rómába való átutalását is lebonyolították. Így például 1466 tavaszán a *Mediciek* továbbítottak 10 000 aranyat, majd 1471 elején további 18 000 aranyat a pápától *Mátyás* királynak a törökök elleni háború költségeire.⁵⁵

II.

A XV. század utolsó éveiben az egyik leggazdagabb európai állam és tenger nagyhatalom, Velence érdekeit egyre inkább keresztelte a törökök terjeszkedése. Így elérkezettnek látta az időt, hogy leszámoljon a pogány hatalommal, amely a Földközi-tenger keleti medencéjében levő velencei birtokokat egyre jobban veszélyeztette.

A velencei köztársaság diplomáciája, amelynek ügyessége méltán világhíres volt, ez alkalommal is sikeresen összekapcsolta saját érdekét másokéval. Nem vállalkozott tehát a köztársaság egymaga a törökök elleni harcra, hanem a kereszténység megvédése címén, fegyverbe kívánta állítani egész Európát. Sikertült is a nagyravágyó *VI. Sándort* meggyőzni, hogy a pápa hivatása a törökök teljes kiűzése Európából. Úgy vélte ő, hogy a kereszténység egyetlen, roppant erőfeszítéssel meg tud szabadulni egyszer s mindenkorra a reá nehezedő ozmán

nyomástól. Erre számára biztatást inkább csak a törököknek e korszakban tanúsított viszonylag passzív magatartása, semmint a kereszténység egysége vagy ereje nyújthatott.

A nagyszabásúnak tervezett akció megszervezését, sőt részben a lebonyolítását is maga a becsvágyó pápa vállalta. 1499 április 15-én szövetséget kötött a franciákkal és a velenceiekkel a törökök ellen.⁵⁶ A cél természetesen az volt, hogy ebbe a megegyezésbe a többi európai országokat, elsősorban a stratégiai-lag legfontosabb Magyarországot is bevonják. A liga mindhárom tagja hamarosan meg is kezdte ez irányú erőfeszítéseit.

Velence már ez év májusában — a Dalmácia miatti évszázados viszálykodást ideiglenesen félretéve — felvette a kapcsolatot a magyar királlyal.⁵⁷ Szeptember 29-i levelében a Signoria arra kérte *Ulászlót*, hogy ne kössön békét a törökökkel. Egyben állandó diplomáciai képviselőjeként — Budán az első ilyen minőségben (!) — Francesco *de la Zuecha*-t küldte Magyarországra.⁵⁸

A pápa is erőfeszítéseket tett Magyarországnak a törökök elleni szövetségbe történő bevonására, és e célból 1499 októberében Budára küldte Caspar *Gulfi*-t, Cagli püspökét. *Ulászló* hajlandónak is mutatkozott arra, hogy hadra keljen a törökök ellen, ha a többi keresztény ország is hasonlóképpen cselekszik, feltételül azonban zavaros házassági ügyének rendezését szabta.⁵⁹ A következő év február elején azután még határidőt is szabott: békét köt a törökökkel, ha említett kérésére ötven napon belül kedvező választ nem kap. Így azután a velencei köztársaság unszolására áprilisban a pápa semmisnek nyilvánította *Ulászlónak* mind *Beatrice*-vel, *Mátyás* király özvegyével, mind ennek előtte Brandenburi Borbálával kötött házasságát.

A király látta, hogy a törökök elleni háború címén további előnyöket is kicsikarhat, ezért közölte a pápával, hogy a szultán előnyös feltételek mellett kínált fel neki békét és ezt elfogadni kénytelen, ha csak gyors és hathatós segítséget nem kap. Erre a sürgetésre azután a pápa elhatározta, hogy a nagyszabásúnak tervezett, és az egész kereszténység részvételére számító vállalkozás helyett, az eredeti hármasszövetséget csupán a magyarokkal és a spanyolokkal egészíti ki. A vállalkozás anyagi alapjául az egész Európa valamennyi egyházi javadalmára három éven át kivetett tizedet szánták, amelynek fizetésére a pápa még saját magát és a bíborosi testület tagjait is kötelezte, ami ebben az időben szinte példátlan eset volt. Ugyanakkor kapóra jött *VI. Sándor* számára a jubileumi év, amelynek felhasználásával teljes búcsút biztosított a keresztieshad toborzásához.

A már korábban tárgyalt jubileumi búcsúk után 1499 január 23-án foglalkozott a bíborosok testülete az 1500. évben sorrakerülő, immár nyolcadik szentév részleteinek megtárgyalásával. Magát a jubileumi búcsút három bullával hirdették meg,⁶⁰ 1499 december 24-én azután nagy ünnepségek keretében tárult ki a Szt. Péter bazilika nagykapuja, a Porta Sancta, ami a szentév megkezdését jelentette.⁶¹

Ezzel megindult a zarándokok özönlése Rómába. A külföldiek között ismét számos magyar volt, amint erről több korabeli olaszországi feljegyzés is tanuskodik.⁶² A római zarándoklás — amint ezt az előző korszakokban is láttuk — igen elterjedt szokás volt az akkori Magyarországon.⁶³ Ez mint végrendeleti kikötés is gyakran szerepelt, ahogy ezt a századok pusztításaitól megkímélt városok levéltáraiban őrzött iratok egész sora bizonyítja.⁶⁴

Pedig ezek a zarándoklások meglehetősen költségesek, fárasztók és veszélyesek voltak. Az útvonalra és a költségekre vonatkozólag igen érdekes dokumentum a bártfai plébános 1494 november 18—1495 júniusa között tett útjának elszámolása.⁶⁵ A bizonytalan közállapotok rablóveszélyén kívül ebben az időben már a törökök is komoly veszedelmet jelentettek — elsősorban Isztriában — az utazók számára.⁶⁶ Így nem csodálkozhatunk azon az oklevelen sem, amelyet 1500-ban adott ki *Ulászló* a Rómába zarándokolni készült gersei *Pető* család néhány tagjának,⁶⁷ és amelyben adó, vám, harmincad stb. mentességen kívül fegyveres kíséretet is rendelt a bizonytalan útrészekre.⁶⁸ A zarándokokat sarcoló kisebb hatalmasságok ellen pedig 1500 március 4-én maga a pápa volt kénytelen külön bullát kibocsátani.⁶⁹

A magyar zarándokok nagyobb tömegeinek fogadására Rómában jól felkészültek. A régi zarándokházat 1497-ben újraépítették.⁷⁰ *Bodrogi* Fülöp esztergomi főesperes, *Ulászló* állandó római ügyvivője pápai káplán volt 1496 április 7 óta.⁷¹ Őt nevezték ki 1499 augusztus 23-án — nyilván a közelgő jubileumi búcsúra való tekintettel — „a magyar nyelv, vagyis nemzet” gyóntatójának a *Szt. Péter* bazilikába.⁷² Egy 1499 december 20-án kelt bullában ugyancsak *Bodrogi* szerepelt azok között az idegen nyelven gyóntatók között, akik rendkívüli felhatalmazást kaptak a jubileumi évre.⁷³

A nagyszámú magyar zarándoksereg idővel — nyilván szokásjog alapján — bizonyos privilégiumokra tett szert: így például külön hely volt részükre fenntartva pápai áldások alkalmával a *Szt. Péter* bazilika lépcsőin.⁷⁴ Okmányszerűen a legérdekesebb és leggazdagabb adatokat a római Szent Lélek testvérület anyakönyve tartalmazza.⁷⁵ Ebben az 1500. évben több mint ötszáz bejegyzésben közel kétezer magyarországi személy örökölte meg nevét az említett társulatba történt belépése alkalmával. A Rómában járt magyar zarándokok száma nyilván ennél lényegesen magasabb volt, hiszen nem ebbe a testvérületbe történő belépés volt a hosszú útra keltek közvetlen célja. Érdekes a bejegyzések hónapok szerinti megoszlása is, amely azt mutatja, hogy a zarándokok túlnyomó többsége a karácsony-újévi, ill. a nagybőjt-húsvéti időszakban kereste fel Rómát.

Jóllehet *VI. Sándor* 1501 január 5-én ünnepélyesen bezárta a jubileumi évet⁷⁶, amely eredetileg csak Rómára volt érvényes, azonban előzetesen, 1500 derekán — akárcsak elődei — kiterjesztette a búcsú elnyerésének lehetőségét előbb Itália többi részére, majd más országokra is. A feltételek között ezúttal is szerepelt a törökök elleni kereszteshadjárat céljaira nyújtott pénzbeli adomány.⁷⁷ A jubileumi búcsú bevételeit e célra a pápa mind Velencének, mind Lengyelországnak átengedte.⁷⁸ Ugyanígy járt el természetesen Magyarországgal szemben is, amelyet mint a törökök elleni harc egyik főbástyáját — mint már eddig is láttuk — be kívánták vonni a tervezett háborúba.

Ez ügyben *VI. Sándor* 1500 május elején a bíborosi testület egyik tagját kívánta Magyarországra és Lengyelországba küldeni. Miután ezt a megbízatást egyik bíboros sem vállalta, a választás⁷⁹ ismét Cagli püspökére esett.⁸⁰ E hírnek a budai udvarban leverő hatása volt: hazánk jelentőségének lebecsülését látták benne. Panaszkodott is erről *Ulászló* a velencei követnek, hogy bíboros helyett csupán egy „barát” érkezik.⁸¹

Caspar *Gulfi* meghatalmazó bulláját május 20-án állították ki,⁸² majd két napra rá a pápa a jubileumi búcsút a kereszteshadjárat javára szolgáló módon

(„per modum cruciatae”) kiterjesztette hazánkra is.⁸³ Ugyanezen a napon kelt egy másik bulla is, amely biztosította az egyházi tized felhasználását a magyar király számára a törökök elleni harc céljaira.⁸⁴

A pápa most ismertetett tevékenységével párhuzamosan Velence is tovább fokozta erőfeszítéseit a budai udvarnál Magyarországnak a törökök elleni tevékeny harcok felvétele érdekében. 1500 január 14-én — az eddigi követségi titkár helyére — két követet is választott a köztársaság *Sebastian Zustignan* és *Vetor Soranzo* személyében, akiknek legfontosabb feladatuk az volt, hogy *Ulászlót* egy általános keresztény ligába, vagy legalább is egy szűkebb, a pápával és Velencével megkötendő szövetségbe bevonják.⁸⁵ Hosszas készülődés és utazás után április 2-án érkeztek meg a diplomaták Budára.⁸⁶

A velencei követeknek az április 5-én tartott ünnepélyes bemutatkozó látogatásuk alkalmával, *Zustignan (Justinianus)* által mondott beszéd nyomtatásban maradt reánk mind latin, mind olasz nyelvű kiadásban, amelyeket *Bernardinus de Vitalibus* velencei műhelyében állítottak elő.⁸⁷ Ez az ünnepélyes beszéd, amely a nyilvánosságnaak szólt, tele volt nagyhangú ígéretekkel és biztatással a törökök ellen indítandó háború érdekében.

Az ügy lényegét illető tárgyalások a velencei követek és a magyar főurak között hamarosan megindultak ugyan, de a nyilvánosság teljes kizárása mellett. Nem is volt valami épületes az a sok huzavona és alku, amely Magyarország hadbalépésének egyetlen igazi feltétele, a Velence által nyújtandó anyagi támogatás összszerzése körül hónapokon át folyt.

A György-nap (ápr. 24.) táján lezajlott rákosi országgyűlésen a rendek már elvben állást foglaltak a törökök ellen indítandó háború mellett, mégis július végéig tartott, amíg megegyezésre jutottak a köztársaság követeivel. Eszerint Velence a szövetség megkötésekor 50 000 aranyat, majd hat hónap múlva újabb 50 000 aranyat juttat Magyarországnak, hogy az a háború terheit elviselhesse.⁸⁸

A velenceiek és a magyarok között hosszára nyúlt tárgyalások, valamint az a hír, hogy nem túlságosan nagy a lelkesedés a magyarok körében a törökök elleni harcra kapcsolatban, igen kedvezőtlen benyomást keltett Rómában.⁸⁹

Időközben az 1499. évi hármasszövetség harmadik tagja, Franciaország is erőfeszítéseket tett a magyarok bevonására. *XII. Lajos* király még ez év végén követet küldött, aki azonban Zeng-ben, az akkori Magyarország tengeri kikötőjében partra-szállva váratlanul meghalt. De már a következő év január 29-én kinevezték *Valerien de Marigny*-t és *Mathieu Tautain de Mazury*-t követül *Ulászlóhoz*. A francia diplomaták április első felében Velencében tárgyalták meg a közös akció részleteit, majd május 15-én Budára érkeztek.⁹⁰

Május 19-i ajánlatukban a franciák részleges, helyi szövetséget javasoltak, *Ulászló* viszont egy általános liga mellett foglalt állást. A két ország jövődó kapcsolatainak elmélyítése és a további együttműködés zálogaként házassági szerződés terve merült fel *Ulászló*, ill. a francia király egyik rokona *Anne de Foix*, *Gaston de Candale* herceg leánya között.⁹¹ Végül mégis éppen a franciák hozták létre az első megállapodást a magyarokkal, megelőzve ezzel másik két ligatársukat. A Budán 1500 július 14-én megkötött szerződésnek⁹² még leginkább *Ulászló* házassága szempontjából volt később jelentősége.⁹³

A király — jóllehet ekkorra már véglegesen elhatározta magát, hogy megindítja a háborút a törökök ellen — annak érdekében, hogy a velenceiektől a legnagyobb összegű támogatást tudja kicsikarni, továbbá, hogy a szultánnal

szembeni barátságos magatartásának látszatát ne kelljen feladnia, hadi előkészületeit titokban kívánta tartani.⁹⁴

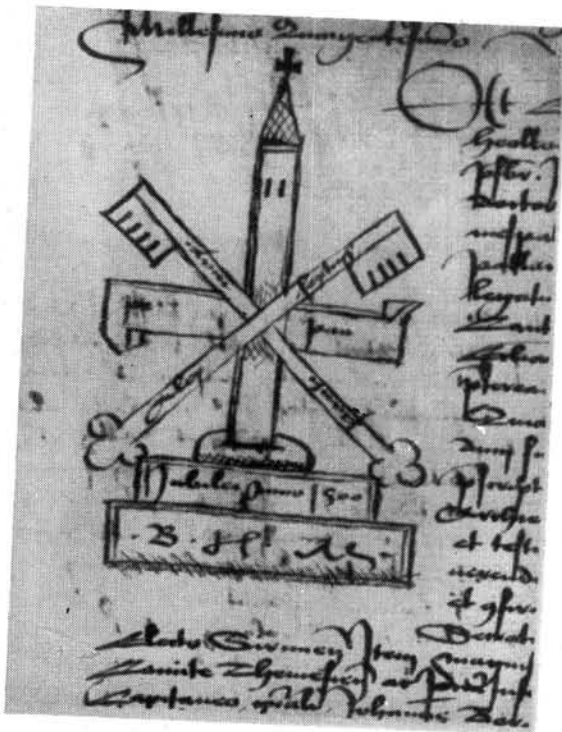
Nem sokkal később azután, a velenceiekkel folytatott tárgyalás befejezése, valamint a jubileumi búcsú később ismertetésre kerülő meghirdetése után fenti elhatározását nyilvánosságra hozta, és július 26-án hadba hívta a rendeket Mihály napra (IX. 29.) Bácsra. Ezzel kívánta bizonyítani Róma, ill. Velence irányába harckészségét, akiktől ezen az alapon komoly anyagi támogatásra számított.⁹⁵

Azonban elképzelhető az összegyűlteket lelkesedése és harckészsége, amikor maga a király csak jóval a kitűzött időpont után indult el Budáról és november 9-én érkezett meg Bácsra.⁹⁶ Ez azonban nem volt véletlen. A velencei követekkel történt júliusi megállapodások jóváhagyása, ill. megerősítése Velencéből egyre később. Sem *Ulászló*, sem a közhangulat nem volt valami lelkesen a háború mellett. Így a király nyilván szándékosan késve ment a csapatok gyülekezőhelyére, hogy a késői, hidegre fordult idő elfogadhatóan látszó ürügyet, ill. alapot szolgálthasson a hadrakelés elhalasztására. Ezzel a kifogással azután éltek is a „hadfiak”.⁹⁷

Mielőtt azonban szétoszlottak volna, éppen a kilátásba helyezett külföldi támogatás elnyerése céljából, újra állást foglaltak — de csak szóban — a törökök elleni háború mellett és a megjelent velencei követek előtt felvonultak az össze-

gyűlt csapatok. A nagyszabásúnak szánt parádé azonban a remélt 40 000 helyett csupán 10 000 lovasból állott, de fegyvere ebből is csak négyezernek volt.⁹⁸ A 73 megyéből 18 egyáltalában nem küldött senkit sem! E lehangoló látvány sem gyorsította Velence végleges döntését a magyar király anyagi támogatását illetően. A késedelemhez hozzájárult az egyik velencei követ, Vettor Soranzo Bácsra bekövetkezett hirtelen halála is.⁹⁹

Visszatérve Cagliari püspökének küldetésére, forrásainkból megállapíthatjuk, hogy ő 1500 június elején indult útnak Rómából Velencén át Budára, ahová július 12-én érkezett.¹⁰⁰ Még e hónap 26-án a budai Nagyboldogasszony (a mai n. n. Mátyás) templomban számos előkelőség és nagy tömeg jelenlétében¹⁰¹ hirdette ki a pápai legátus az egyházi tized és a keresztes hadak tárgyában kelt és már fentebb

A jubileumi búcsú szimbóluma
a Henckel-kódexből

említett pápai bullákat. Ezzel egyidőben viszont azt kívánta *Ulászlótól*, hogy az udvaránál tartózkodó török követ elküldésével szakítsa meg a szultánnal a diplomáciai összeköttetést.¹⁰²

A jubileumi búcsú kiterjesztése tárgyában kelt és sárga-vörös selyemzsinóron ömpeccséttel ellátott bullát *Thurzó* Zsigmond esztergomi kanonok királyi ura nevében eredetiben bemutatta *Bakócz* Tamás esztergomi érseknek, aki azt átírta és tanuk jelenlétében ugyanezen a napon, azaz 1500 július 26-án Budán közjegyzővel záradékoltatta.¹⁰³ Ez azt célozta, hogy a pápai bulla — kihirdetés céljából — egyidejűleg több hiteles példányban megküldhető legyen az ország különböző pontjaira.

A jubileumi búcsú meghirdetésének közlése a városokkal már a király feladata volt. Augusztus 5-én kelt *Ulászló* levele Visegrádról, amelyben — a fenti pápai bulla alapján — tudtul adta pl. a lőcseieknek, hogy a pápa búcsút engedélyezett a törökök elleni harc támogatóinak, utasításokat adott, hogy a prédikátorok terjesszék azt, végül mellékelte egy rendeletet is annak lebonyolításáról.¹⁰⁴ Egyben a legnagyobb egyházi büntetés, a kiközösítés terhe alatt megtiltotta, hogy bárki is Rómába menjen elnyerni a jubileumi búcsút.¹⁰⁵

Érdekes ez a megkötés, amelynek nyilván az volt a célja, hogy a római zarándoklás költségei a búcsút elnyerni szándékozóktól — a törökök elleni harc költségeinek címén — a király kezeibe kerüljenek. Az intézkedésnek, mint *Ulászló* anyai más rendelkezésének is, csupán korlátotozott eredménye volt. A zarándokok száma ezután csökkent ugyan de ez főleg annak tulajdonítható, hogy már elmúlt a szentév ünnepélyes megnyitása és a nagybőjt is, amikor is a legtöbb hívő kereste fel külföldről Rómát. (Ezt a körülményt a búcsú kiterjesztése időpontjának megválasztásakor nyilván a pápai udvar illetékesei sem tévesztették szem elől.) Szerepet játszott a zarándoklás csökkenésénél az is, hogy a búcsú kiterjesztése Magyarországon a rómaiakkal azonos lehetőségeket nyújtott anélkül, hogy vállalni kellett volna a hosszú úttal járó fáradtságot és veszélyeket. Valóban a már említett római Szt. Lélek testvérület anyakönyvében a bejegyzéseknek csak tíz százaléka kelteződött *Ulászló* említett, augusztus 5-i intézkedése után.¹⁰⁶

A királyi utasítás augusztus 15-én érkezett Lőcsére¹⁰⁷, majd országzerte meg is kezdődött a búcsú hirdetése.¹⁰⁸ A jubileumi búcsút eredetileg meghirdető pápai bulla¹⁰⁹ 1500 december 24-én jelölte meg a szentév bezárását. Ennek megfelelően, így Lőcsén is¹¹⁰, ezen a napon nagy ünnepélyességgel zárták be a jubileumi évet.

Közben a király nem kis erőfeszítést fejtett ki a befolyt pénzek begyűjtésére. Már december 15-én levelet küldött szerte az országba,¹¹¹ hogy szükség van a törökök elleni háború céljaira a már begyűlt pénzre és utasította a helyi hatóságokat ennek beszolgáltatására. Ezzel a feladattal *Ulászló Bornemisza* János kincstartót¹¹², ill. az ő meghatalmazottait bízta meg.

Miután mind a pápa, mind a király számára ez a jubileumi búcsú nagy anyagi lehetőséget biztosított, érthető, hogy minden féle módon újabb és újabb határidőkkel hosszabbították meg azt. Így az említett utasítást hamarosan, 1501 január 8-án követte egy másik,¹¹³ amelyet már *Bornemisza* küldött a gyűjtőhelyek számára. Ebben a pénz beszolgáltatásán kívül felhívta a helyi egyházi személyek figyelmét arra, hogy a búcsú hirdetése nem fejeződött be sem karácsonykor, sem újévkor, hanem tovább folytatható. *Gáspár* püspök,

a pápai legátus is így vélekedik, ezen kívül az apostoli bulla, amelynek másolatát már korábban eljuttatták, is így szól.¹¹⁴

A jubileumi búcsúnak Magyarországra történt és a fentiekben ismertetett kiterjesztésével párhuzamosan nyert teljesítést a hazai ferencesek azon kérése, hogy a szentévi búcsút ők a Rómába történő zarándoklás nélkül elnyerhessék.¹¹⁵ Ezt VI. Sándor az 1500 szeptember 24-én kelt bullájával engedélyezte is. Ezt azután Egidius Amerinus ferences generális október 5-én továbbította Laskai Osvátnak, az obszerváns ferencesek magyarországi provinciálisának kihirdetés végett.¹¹⁶

III.

A törökök ellen nagyszabásúnak tervezett összefogás igen lassan és jóformán eredménytelenül alakult. Európa majd minden országával folytak ugyan a tárgyalások: sok szó esett, de már kevesebb ígérlet, tett pedig egyáltalában semmi sem. Illetve csak a törökök részéről, akik Velence egyik fontos támaszpontját, Modon városát foglalták el. (1500. VIII. 10.) Ez azután felrázta némileg az európai hatalmakat és első sorban a pápát. A szeptember 11-i konzisztórium elhatározta, hogy a törökök elleni összefogás erősítésére a nagyobb európai államokba legátusokat küldenek ki a bíborosi testület sorából.¹¹⁷ Néhány nap múlva a pápai kuriában kiszámították, hogy egyedül a kivetett papi tizedből Európa-szerte összesen 147 000 katonára lett volna kiállítható, amikor is Magyarországtól 20 000 fegyveres kiállítását remélték.¹¹⁸ Hogy elkerüljék a májusi fiaskót, amikor egyetlen bíboros sem vállalta a magyarországi megbízást, szeptember 28-án tucatnyi új kardinális kreálását jelentették be, közöttük Bakócz Tamás esztergomi és *Isválies* Péter¹¹⁹ reggio-i érsekeket.

Október 5-én azután kinevezték azokat a bíborosokat, akiket a legmagasabb jogi felhatalmazással, „legatus a latere” rangban, a törökök elleni végleges eszámolásnak tervezett hadjárat sikere érdekében sokrétű feladatattal és megbízással küldtek szét egész Európába. Így a Németországba küldött, francia származású Raymondus *Peraudi* egyik főfeladata a Miksa császár és XII. Lajos király közötti viszály lecsillapítása volt. Magyarország, Csehország, Lengyelország, Litvánia és Poroszország területére a megbízást az előbb említett Péter bíboros kapta,¹²⁰ akinek viszont hazánkban a törökök ellen küldendő hadsereg megszervezésének közvetlen támogatását tűzték ki célul.

Miután mind a császár, mind a francia király egyaránt kedvezően nyilatkozott a törökök ellen tervezett háború ügyében, a pápa október 25-én a bíborosi testület előtt patetikusan kijelentette, hogy személyesen vesz részt a pogányok elleni hadjáratban.¹²¹ Hasonló kijelentést tett már október 16-án is, amikor a konzisztóriumban felolvasták *Ulászló* levelét. Ebben a király közölte, hogy kész ugyan hadat indítani a törökök ellen, de a kilátásba helyezett segítségnek nyoma sincs. Egyben kérte, hogy az európai hatalmasságok egyesítsék erőiket a küzdelemre. Az új magyarországi legátus, *Isválies* kardinális 1500 november 16-án hagyta el Rómát¹²² és december 15-én a velencei nagytanácsban tartott beszédet. Ennek során részletesen ismertette a VI. Sándor által pártfogolt tervet, amely azt célozta, hogy Velence olyan módon lépjen szövetségre a pápasággal és Magyarországgal, hogy a másik kettő hozzájárulása nélkül egyik se köthessen különbékét. A bíboros egyben azt is tudtul adta, hogy a pápa jövedelmének több mint húsz százalékát, évi 40 000 aranyat ajánlott fel három esz-

tendőn keresztül a magyar királynak. A doge erre közölte, hogy ők évi 80 000 arany támogatást helyeztek kilátásba Magyarország és Lengyelország számára, de azon lesznek, hogy ezt az összeget százezerre emeljék. Egyben kifejezte a velencei köztársaság készségét, hogy az említett szövetségbe lépjen. A bíboros kérte, hogy Velence már előre három évre ajánlja fel a fenti támogatást egyedül a magyar királynak, mert a lengyel uralkodónak rendelkezésére áll az egyházi tized, szemben Magyarországgal, ahol a főpapság — banderialis kötelezettségei miatt — ez alól fel volt mentve. A velenceiek ebbe a javaslatba is beleegyeztek.¹²³

A legátus magyarországi utazásának részleteit nem csupán Marino *Sanuto* által feljegyzett velencei, ill. budai keltezésű tudósítások alapján ismerjük, hanem a kíséretében hazánkba jött Tommasso *Dainero* modenai követtől is, akinek jelentései reánk maradtak a modenai levéltárban.¹²⁴ Ebben az időben, ahogy ezt a velencei követek utazásának leírásából is tudjuk,¹²⁵ Rómából, ill. Velencéből Budára általában két úton haladtak: az egyik Zeng-ből Zágrábon és Fehérváron át, míg a másik Villachon és Bécsen keresztül a Duna mentén vezetett.

Péter kardinális eredetileg — a jobb szállás-lehetőségek miatt — a kényelmesebb, bár hosszabb Bécsen keresztüli utat választotta, és *Ulászlót* is így tájékoztatták. Villachban azonban megváltoztatta elhatározását és a Dráva mentén haladva Marburgon át a Vasvár-Veszprém-Fehérvár útvonalon közeledett Buda felé. Útközben szemközt jött velük a szerémi püspök és a jubileumi búcsú terjesztésére már korábban hazánkba küldött cagli püspök kíséreteikkel együtt. A magyarok királyuk nevében szabadkoztak a bíborosnál, hogy csak megkésve fogadták, de tulajdonképpen egy héttel későbben és Bécs felől várták a magas vendéget. Az osztrák fővárosba *Ulászló* külön e célra összeállított, díszes fogadóbizottságot kívánt küldeni. Miután a király személyesen kívánta fogadni a legátust Budára történő bevonulásakor, az itáliai utasok egy hetet töltöttek várakozással Fehérvárott.¹²⁶

A közel száz lovasból álló menet január 27-én ért Téténybe, ahol már várta őket Velence budai követe, Sebastian *Zustignan*, hogy a bíborossal elsőként tárgyalhasson a törökök elleni harci szövetség állásáról. A követ közölte a legátussal, hogy a király hajlandónak mutatkozik elbocsátani a török követet, ha a többi keresztény országtól megfelelő segítséget kap.

Másnap Buda előtt négy mérfölddel *Somi* Józsa és a veszprémi püspök várta a vendégeket több száz lovas kíséretében. Kölcsönös latin nyelvű üdvözlések után haladt tovább a menet. Egy mérföldre a város előtt maga *Ulászló* várta *Isválies*-t rendkívül fényes kísérettel: *Zsigmond* öccsével (a későbbi lengyel uralkodó), *Bakócz* Tamással és mintegy kétezer lovassal. Az újabb latin nyelvű üdvözlő beszédet ez alkalommal az esztergomi érsek mondta, amire Péter bíboros válaszolt. A legátus áldásosztása után indult meg a menet, hogy bevonuljon Budára. A pompás felvonulás két oldalán a konventuális és obszerváns ferencesek — a jubileumi búcsú fő terjesztői — haladtak zoltárokat énekelve egészen a Boldogasszony-templomig. Itt a legátus ünnepi szertartást celebrált, majd szállására vonult, ahová őt a király is elkísérte. Érdekes, hogy a látványosságnak maga a török követ sem tudott ellenállni, mert budai szállása ablakából végignézte a pompás menetet. A következő napon ünnepélyes kihallgatás volt *Ulászlónál*, amikor is *Isválies* beszédében a kereszténység védelmének szükségességéről, a pápa áldozatkészségéről stb. csupán általánosságokat

mondott. Az érdemi javaslatok előadására a február 3-i titkos audiencián került sor. Ezek lényege a következő volt: a pápa évi 40 000 aranyat ad az összes többi egyházi segélyen felül, mint amilyen a papi tized, ill. a „jubileo e cruciata”, anyagi támogatásra másokat is ösztönöz, személyesen is hadba száll; Velence évi 100 000 aranyat küld és a tenger felől támad a törökökre; a magyarok felbontják a fegyverszünetet és tekintélyes erőkkal hadat indítanak; különbékét vagy akár csak fegyverszünetet is kötni csupán a többi szövetséges engedelmével lehet, végül más hatalmakat is felkérnek, hogy csatlakozzanak a szövetséghez.¹²⁷

A tárgyalásokba hamarosan bekapcsolódott a február 13-án Budára érkezett új velencei társkövet, Giorgio *Pisani* is,¹²⁸ aki a legújabb utasítások alapján csak megismételhette a legátus korábbi ajánlatát.

Ulászló hajlandónak mutatkozott e feltételek mellett szövetségre lépni és százezer főből álló hadat állítani a törökök ellen. Ebben az elhatározásában nem kis része volt *Bakócz*nak, akinek befolyása az uralkodónál egyre döntőbbé vált. A nagyravágyó és anyagi fűpapot ugyanis sikerült Velencének — éppen egyengeségeinek kihasználásával — teljes mértékben érdekeinek szolgálatába állítania. A köztársaság volt ugyanis az, amely a pápánál, annak vonakodása ellenére — éppen a törökök elleni háború érdekeinek címén — kieszközölte a primás számára a hón óhajtott bíborosi kalapot.

A három állam megbízottai között kialakult közös álláspontot azután *Péter* legátus budai szállásán öntötték végleges formába, ahová a magyarok küldöttségét maga *Bakócz* vezette.¹²⁹

Erről az előzetes megállapodásról szóló jelentést a cagli püspök vitte Velencén keresztül Rómába, ahová március közepén érkezett.¹³⁰ A pápa elégedetlen volt legátusa tevékenységével: megítélése szerint *Isválies* túllépte hatáskörét, amikor a pápai támogatásra vonatkozólag nem csupán három évre tett ígéretet, és amikor a pápa személyes részvételét is bevette a feltételek közé. Az ezek törlésére vonatkozó utasításokkal küldte vissza *VI. Sándor* III. 27-én Budára *Gulfi* püspököt, aki megbízásait és értesüléseit útközben Velencében is kiegészítette.¹³¹

Lengyelországnak a tervezett szövetségbe történő bevonása körül azonban nehézségek léptek fel. A bíboros legátus ugyanis ez ügyben Krakkóba küldte titkárát, de az ott kedvezőtlen választ kapott. A lengyelek ugyanis időközben négy évre békét kötöttek a törökökkel és a kereszt-hadjárat meghirdetésének engedélyezését is súlyos feltételekhez kötötték.¹³²

IV.

Isválies, mielőtt a tervezett szövetséget illetően értesült volna a pápa, ill. Velence végleges állásfoglalásáról, 1501 március 9-én¹³³ Budán ünnepélyesen meghirdette a törökök elleni kereszteshadjáratot, ill. a jubileumi búcsút június 27-ig meghosszabbította. Erre ugyan a szövetség végső jóváhagyása előtt nem volt felhatalmazása, mégis megtette, nehogy a nagybőjt¹³⁴ elműljék. A velencei követnek azonban kijelentette a legátus, hogyha nem jutnának megegyezésre, úgy *Ulászló* a búcsú bevételeiből egy fillért sem fog kapni, még erőszak árán sem.¹³⁵

Érdekesen bontakoznak ki előttünk — a reánk maradt iratokból — a búcsú hirdetésének egyes részletei. Az egyik első feladat a búcsút meghirdető bulla¹³⁶ több példányban történő másolása volt. Az eredetivel azonos értékű,

hiteles másolatok¹³⁷ kiadására az említett bulla a bíborosnak kifejezetten felhatalmazást adott. Ő azután élt is ezzel a lehetőséggel, amikor március végén számos példányban elkészíttette a búcsú hirdetésének részleteit is tartalmazó bulla másolatait.¹³⁸ Ezek alapján a búcsú hirdetése országsszerte újra megindult, amint ezt a reánk maradt kéziratok búcsúlevelek sora bizonyítja.¹³⁹

Még le sem telt a búcsú hirdetésére kijelölt idő (VI. 27.), a király június 23-án kelt oklevelében máris intézkedett, hogy a jubileumi ládákat azok kulcsainak őrzői nyissák fel és a bennük található pénzt *Bornemisza* János kincstárnok kezeihez juttassák el, mert a törökök elleni hadi készület céljaira pénzre van szüksége.¹⁴⁰ Ugyanezen a napon állította ki a nevezett kincstárnok *Tarczay* János részére a felhatalmazását, amelynek alapján az a pénzt felvehette.¹⁴¹ *Tarczay* július 2-án Huszton kelt írásában azután további személyeket bízott meg.¹⁴² A pénz közvetlen átvételére jogosítottak nem is késlekedtek sokáig, mert július 11-én Eperjesen,¹⁴³ majd a következő napon Bártfán¹⁴⁴ is nyugtázták a láda őrzőinek, a plébánosnak, ill. a bírónak a jubileumi búcsú során begyűlt („ex capsa sacri Jubilei”) pénzt.

Az említett bullák, különösen pedig a végrehajtásról szóló királyi utasítások meglehetősen részletesen ismertették a búcsú elnyerésének lehetőségeit is. Nem egy esetben a királyi rendelkezések túlmentek a pápai bullákban említett lehetőségeken, azonkívül sokkal konkrétabban jelölték meg a feltételeket.

Ezek szerint ez alkalommal olyan búcsúk állottak a hívők rendelkezésére, amelyeket részben a Szentföld felszabadítására a korábbi századokban indított keresztes-hadjáratokban résztvevők, részben a jubileumi évek alkalmával Rómába zarándoklók nyerhettek az ún. rezervált esetek¹⁴⁵ kivételével. Az igénybe vehető teljes bűnbocsánat két alkalomra szólt: „semel in vita et semel in mortis”, azaz egyszer a búcsú során, és másodszor a halálveszedelemben elvégzett gyónáskor. Ez utóbbi a keresztes seregeknél alakult ki a csaták előtt, de aki megmenekült a halálveszedelemből, az ezt a második kedvezményt hasonló alkalommal ismét igénybe vehette.

A teljes bűnbocsánat teológiai alapját képező gyónás mellé más jócselekedeteket is írtak elő. Ez a Szentföldet a pogányoktól visszafoglalni akaró harcosoknál önmagában adva volt. Idővel azután újabb és újabb rétegek és csoportok igényelték ezt a kedvezményt, akik a harcból nem vehették ki részüket (nők, öregek, nyomorékok stb.). Így a kiegészítő feltételek egyre bővültek: elég volt csupán bizonyos időt (pl. fél esztendő) táborban tölteni a törökök elleni készülődés során, vagy saját költségén mást odaküldeni. Idővel többen (akár huszan is) összeállhattak egy-egy katona harcbaküldési költségeinek fedezésére. Innen már csak egy lépés kellett e feltételek egyszerű pénzben történt megváltásáig. Hasonló devalválódási folyamatot mutattunk be már előzetesen a jubileumi búcsúkkal kapcsolatban is. Mindkét esetben azonos erők és tényezők határozták meg ezt a negatív előjelű fejlődést: a hívők bűnbocsánat utáni törekvése és főleg a vezető egyházi személyek pénzszerzési vágya.

Az 1500. évben a teljes bűnbocsánat említett elnyerésének kiegészítő feltétele a Rómába történő zarándoklás és a 15 napos ott-tartózkodás költségeinek egynegyede volt azok számára, akik erre az útra már elhatározták magukat. Az összeg különben ki-ki saját lelkiismerete alapján és a gyóntató tanácsa szerint került meghatározásra. A pénzt a templomokban felállított ládába, ill. zárt, fonott kosarakba sajátkezűleg kellett a hívőknek bedobni. A gyűjtő-ládákat

három zárral kellett ellátni: a kulcsok közül az egyiket Péter, ill. az általa megbízott deputatus-ok, ill. kisebb hatáskörrel bíró subdelegatusok, a másodikat a helyi egyházi vezetők (plébános), a harmadikat pedig a helyi világi vezetők (bíró) őrizték. Ha a legátus, vagy bárki más illetékes a gyűjtőládákat ki kívánta nyitni, úgy ez csakis a három kulcs őrzőinek és egy közjegyző együttes jelenlétében volt engedélyezhető. A kiemelt összegről hártýára írt és a jelenlevők peccsétjével ellátott okmányt kellett kiállítani. E nyugtákat a bíboros legátusnak az apostoli kamarába kellett felterjesztenie.

Ezekre a meglehetősen bonyolult előírásokra nyilván a korábbi szomorú tapasztalatok adtak okot. További intézkedések szerint az így begyűlt pénzt csakis a megjelölt célra, vagyis a törökök elleni harc költségeire volt szabad felhasználni, addig pedig gondosan meg kellett őrizni.

A szegényeknek és a kolduló rendek tagjai részére — az utóbbiaknak a búcsú terjesztésében kiemelkedő szerepet szántak¹⁴⁶ — lehetőséget biztosítottak, hogy pénz helyett imádsággal egészítsék ki bünbánatukat. A búcsút — ebben a korban már — igénybe lehetett venni a tisztítótűzben szenvedő lelkekért is. A bíboros ezen kívül minden vonatkozásban rendkívül széleskörű felhatalmazást nyert kivételek tételére, részletek tisztázására, vitás kérdések eldöntésére, a világi hatalom eszközeinek igénybevételére stb.

Különösen érdekes a királyi utasításnak egyik kitétele, amely a pápai bulákban nem található. Eszerint a gyóntatók öt dénárnyi értéket átvehettek a maguk számára a gyónóktól. Többet a pap — kiközösítés terhe alatt — nem fogadhatott el, ill. a többletet köteles volt a gyűjtőládaiba helyezni. Jó példa ez arra, hogy miként nyitottak ki egy újabb „kiskaput”, amelynek azután újabb, beláthatatlan következményei lettek, és amely a búcsúhirdetés körüli visszaéléseket a legvisszataszítóbb végletekbe vitte. Az említett rendelkezések pontosan körvonalazták azokat az ünnepi külsőségeket (körmenet, harangzúgás stb.) is, amelyek között a jubileumi búcsú kihirdetését meg kellett kezdeni.

V.

Visszatérve a történelmi eseményekre, a cagli püspök a pápa végleges utasításaival a tervezett szövetséget illetően 1501 áprilisában érkezett vissza Budára. Az itteni végső tárgyalások már nem húzódtak el túlságosan, mert a magyarok beleegyeztek a pápa által a korábbi, ideiglenes megállapodásokból kifogásolt, kisebb jelentőségű feltételek megváltoztatásába. Velence pedig vállalta, hogy a magyaroknak nyújtandó segélyt a törökök teljes megsemmisítésére kiszabott három éven (!) túl is fizeti, amennyiben a háború elhúzódnék. Ez esetben maga a szerződés is érvényben marad a továbbiakig. *Ulászló* vállalta, hogy Szendrónél a cseh-morva-sziléziai, valamint a magyar rendek élén személyesen száll harcba a törökökkel. Május 12-én azután nagy ünnepélyesség mellett aláírták és kihirdették ezt a szövetséget.¹⁴⁷

Két napra rá már haditanácsot tartottak, amelynek során kijelölték a három magyar sereg vezérét: *Korvin* Jánost, aki Boszniában, *Somi* Józsat és *Drágfi* Bertalant, akik majd Szendrónél veszik fel a harcot.¹⁴⁸

Mind a szerződésről, mind az azt követő ünnepegekről rendkívül érdekes tájékoztatást nyújt az a névtelen idegen, aki mint Haller Róbert budai kanonok vendége szemtanuja volt mindennek. Tudósítása „Die Ordnung zu Ofen wider

Die ordenung zu Ofen wider den
 Thuncken gemachte/ buech vnsern aller heiligsten vatter
 den pabst. Vnd aler eristuchen fürsten.

„Die Ordnung zu Ofen“ strassburgi kiadásának címlapja

den Türken” címmel feltehetően még ugyanebben az évben, három alkalommal német nyelven nyomtatásban is megjelent.

A negyedrészt alakú és négy számozatlan levélből álló nyomtatvány egyik kiadása Matthias *Hupfuff* strassburgi műhelyében készült.¹⁴⁹ A másik két kiadás, amely csaknem szóról-szóra megegyezik az előbbivel, nem tünteti fel a nyomdahelyet. A betűtípusok azonban módot nyújtanak arra, hogy ezt is meghatározzuk. A szövegben alkalmazott betűk ugyanis az egyik kiadásban¹⁵⁰ az augsburgi *Schaur*-féle nyomdának a *Haebler*-féle típusrepertórium¹⁵¹ által 2*-al jelölt típusával, a cím pedig ugyanennek a műhelynek hármastípusával¹⁵² azonosítható. Némi gondot okoz ugyan az a körülmény, hogy a nagyobb betűtípus „S”-e eltér az eddig ismerttől, továbbá, hogy a szakirodalom¹⁵³ nem tud e műhely működéséről a XVI. században. De megállapításunk talán mégsem téves, hiszen az előző, 1500. évből még ismerünk e nyomdában készült munkát.¹⁵⁴ A másik, nyomda megjelölése nélkül készült kiadás a hazai szakirodalomban eddig ismeretlen volt.¹⁵⁵ A betűtípusok¹⁵⁶ megnyugtató tanúsága szerint e nyomtatvány a müncheni Schobser-féle műhelyben készült.¹⁵⁷

Ezt a hazai történelem szempontjából forrásértékű tudósítást *Johannes Adelphus* [Johann Adolf *Muelich*] a törökökről szóló művében néhány év múlva — szöveghűen — újra megjelentette.¹⁵⁸

Kultúrtörténetileg rendkívül érdekes az 1501 június 10-i, Budán megtartott úrnapi körmenet leírása, amelyet két forrás is megőrzött számunkra: az egyik az előbb ismertetett „Die Ordnung zu Ofen”, a másik pedig a már ugyancsak említett modenai követ, *Dainero* jelentése.¹⁵⁹

A szokásos körmenet ez alkalommal a törökök elleni háborúra készülődés jegyében, igen teatrális módon zajlott le. A Boldogasszony-templom melletti temetőnél felakasztották törökös környezetbe Mohamed jelképes koporsóját. Amikor a körmenet, amelyet maga a bíboros legátus vezetett, a királlyal az é é ide érkezett, belelöttek a lőporral megrakott koporsóba, amely nagy durranással szerteszét repült. Így kívántak hangulatot teremteni a kereszties hadjárat mellett a nép körében. A közhit szerint ugyanis a mohamedának hatalma akkor omlik össze, amikor prófétájuk koporsója megsemmisül. Ezt hirdette jövendölés formájában *Ulászló* nevében az a Sybillának öltözött alak, aki a robbanás után a helyszínen a tömeg között megjelent. A nép ugyanis a detonáció után — ahogy *Daninero* írja: „mint dühös kuttyák” — rárohant a török szimbolumok maradványaira és azokat darabokra szaggatta.

Ugyanez nap délutánján azután a velenceiek újabb látványosságról gondoskodtak: két gályát szereltek kocsikra, amelyek a keresztény, ill. török flottát jelképezték. Ezeket azután felvontatták a várdombra, ahol a király jelenlétében a hajókon helyet foglaló keresztények, ill. „törökök” látványos csatát vívtak egymással. A vár alatt felállított 36 ágyú pedig 33 ösztüzet adott.

Isválies erre a napra a szállása előtti tér közepén egy oszlopot állíttatott fel, amelyen egy felfegyverzett angyal szobra állt. Az angyal szájából a felvonulás egész tartama alatt vörös és fehér bor folyt. A velenceiek — a májusban megköttött hármasszövetség harmadik tagja — ugyancsak állíttattak egy oszlopot, amelyen városuk jelképe a szárnyas oroszlán állt. Ennek torkából is bor folyt az ünnepek során.

Ismeretesek ilyen bortköpő szobrok, ill. kutak már *Mátyás* király korából is hazánkban. Ezek célja — a látványosságon túlmenően — a nép hangulatának

biztosítása volt. A hatás ez alkalommal sem maradt el. Dainero leírta, hogy milyen példátlan jelenetek zajlottak le, amikor a medencéből, ahová a bor lefolyt, neki-láttak az emberek kancsókkal, serlegekkel, kalapokkal stb. kimerni a jókedvre derítő nedűt. A modenai követ — nem kevés iróniával — írt beszámolójában, hogy bár a jubileumi gyűjtőládákat is ennyien és ilyen buzgalommal keresnék fel.

Az ünnepségeket a sötétség beállta sem zárta le, mert egész éjjel örömtűzek égték, harangszó és Te Deum zengett stb. A bíboros például gyertyákkal kivilágíttatta szállása, a plébánia épületének összes ablakát. Virradatig tartott az ének és nagy vígság, amelyhez persze nem kis mértékben járult hozzá az alkalmi kutak bora.

A májusban megkötött hármasszövetség értelmében Magyarország június elsején megszakította a diplomáciai kapcsolatait a portával. *Ulászló* ezen a napon búcsúztatta és gazdagon megajándékozta a török követet, aki másnap el is hagyta Budát. Ez a barátságos gesztus nem volt véletlen, mert a királyban nem a törökök elleni harc lelkesedése, hanem a kilátásba helyezett aranyak utáni vágyódása győzött.

A hadiségély felvételében ugyanis *Ulászló* rendkívül serény volt. Már egy héttel a hármasszövetség megkötése után megbízta *Lónyai* Albert zengi várkapitányt, hogy az első részletet a velenceiektől Zeng városában felvegye.¹⁶⁰

Ulászló eddigi sok fogadkozása ellenére gyakorlatilag alig tett valamit a törökök elleni háború érdekében. Nem csoda tehát, ha a pápa május 30-án kelt levelében, amelyben újabb búcsúlehetőséget biztosított a hadrakeltek számára, utasította *Isválies* bíborost, hogy figyelmeztesse a királyt vállalt kötelezettségeire, amelyek értelmében személyesen is köteles hadra kelni.¹⁶¹

Végül is a király kénytelen-kelletlen elindult kis serege élén délnek. Augusztus és szeptember folyamán azonban csupán Tolnáig jutott, majd onnan — anélkül, hogy a törököket akárcsak megközelítette volna — visszafordult.¹⁶²

Ulászló helyett a már fentebb említett három magyar hadespoort kezdte meg akcióit az őszi hónapokban a Balkán-félsziget északi részén. Az első hadműveletek bizonyos sikereket értek el, akárcsak a velenceiek tengeri akciói az Égei tengeren. 1501 október-december hónapjaiban sikerült *Korvin* Jánosnak és *Geréb* Péternek seregükkel felmenteni Boszniában a törökök állandósult ostroma alól a stratégiaiul rendkívül fontos Jajca várát.¹⁶³

A hadi eseményeket Európa-szerte élénk érdeklődéssel figyelték, hiszen még folyt az ennek érdekében hirdetett búcsú terjesztése, amelynek Németországban Raimundus *Peraudi* bíboros volt a gazdája. Feltehető, hogy éppen ő az, aki szorgalmazta az alábbi nyomtatványok megjelentetését, amelyek beszámoltak a törökök elleni háború legújabb híreiről és alkalmasak lehettek arra, hogy hangulatot teremtsenek az ennek érdekében történő további áldozatvállaláshoz.

a) Ain brieff an den hochwirdigisten in got vatter vn herren herren Raimunden . . . [Augsburg: Johann Froschauer, 1501. XII. 4 után] 2° [3] lev.¹⁶⁴

b) Das ist abschrift von dem brieff Den der Hertzog von venedig . . . [Nürnberg: Ambrosius Huber, 1501. XII. 4 után] 2° [2] lev.¹⁶⁵

Mindkét kiadás impresszum nélküli. A betűtípusok segítségével azonban a megjelenési helyet illetőleg a következő megállapításokat tehetjük.

Az első kiadásnál már *Fraknói*¹⁶⁶ felvetette és *Ballagi*¹⁶⁷ megismételte az ausburgi eredet valószínűségét. A részletesebb vizsgálat ezt meg is erősíti. Esze-

rint e kis nyomtatványt Johann *Froschauer* augsburgi nyomdájának, a *Haebler*-féle típusrepertorium által harmadiknak jelzett betűtípusával¹⁶⁸ állították elő.¹⁶⁹

A másik kiadásban használt betűtípust több nürnbergi nyomda is használta. Ezek közül *Koberger* 18.,¹⁷⁰ *Wolfgang Huber* 5.¹⁷¹ és Johann *Stuchs* 9. típusát¹⁷² ki kell zárunk, mert ezeket az 1502. év táján nem használták. *Georg Stuch* 12.¹⁷³ és *Hochfeder* 1*¹⁷⁴ típusait pedig méretük miatt kellett elejtenünk. Így egyedül az ugyancsak nürnbergi *Ambrosius Huber* 2. típusa jön számításba,¹⁷⁵ amely mind a méret, mind a felhasználás időpontja szempontjából megfelelő.

Ez a két kiadás, jóllehet címükben eltérnek egymástól, tartalmilag mégis azonos. Bevezetőben a velencei doge — egy 1501 december 4-én kelt levelében — tájékoztatja az említett *Peraudi* bíborost a törökök elleni küzdelem legújabb eseményeiről. E levél után — mintegy annak kiegészítéséül. ill. mellékleteként — következnek azok a tudósítások, amelyek beszámolnak a szárazon és vizen lefolyt hadi eseményekről. A magyarok harcairól a budai velencei követ 1501 november 18-i leveléből értesülünk. Eszerint november 15-én levelet kapott a Szerbiában harcoló *Somi Józsa*tól, aki a törökök ellen elért sikereiről tett jelentést. Ugyancsak kedvezően alakult Boszniában *Korvin János* akciója. A velencei követ gratulált ezekhez a hírekhez, amire a király kijelentette, hogy ez csupán a kezdet, mert 30 000 emberével maga fog hadbaszállni. E nyomtatásban megjelent tudósítás többi része a velenceiek és a johannita lovagrend tengeren elért sikereiről számol be.

A hadi események a továbbiakban is mérsékelt keretek között és váltakozó sikerrel folytak. 1502 márciusában a törökök becsaptak Szlavóniába, de a magyarok — ellentámadásaik során — egészen Nikápoly vidékéig hatoltak előre. A csapatok vezetői (*Korvin János*, *Somi Józsa* és *Drágfi Bertalan*) elért szerény hadi sikereikről nem csupán a fent idézett írásbeli jelentések útján számoltak be, hanem — az akkor kor ízlésével összeegyeztethető módon — levágott török fejeket is küldtek Budára diadalmi jelvényekként. Ezeket azután a budai palota kertjében levő szökőkút köré tűzték. *Ulászló* fiatal francia felesége, aki pedig korábban szívesen ivott e kút vizéből, annyira megundorodott ettől, hogy soha többet nem ízlelte meg innen a vizet.¹⁷⁶

VI.

A harcok ilyen alakulása közepette 1502 január 31-én Isvalies újabb levelet küldött országszerte a plébánosoknak, amelyben közölte velük a jubileumi búcsú újabb meghosszabbítását, azzal az indoklással, hogy a terjesztést valamennyi helyen még nem sikerült végrehajtani. Az erről szóló és a selmebányai plébánosnak címzett levél reánk maradt.¹⁷⁷ Ebből megállapíthatjuk, hogy ezt az utasítást is nyilvánvalóan számos példányban irták: mind a kiállítás napját, mind a város nevét utólagosan más kéz írta be. A búcsú hirdetése egyre nagyobb és nagyobb adminisztrációs feladatot jelentett. Gondoljunk csak arra, hogy milyen munkába került a terjedelmes pápai bullának számos példányban történt lemásoltatása, amelyre — mint ezt már láttuk — 1501 márciusa végén sor került. Az újabb és újabb utasítások leírása — mint ez a legutóbbi is — temérdek munkát és időt igényelt. Az írásbeliség viszont — éppen a visszaélések elkerülése végett — egyre elengedhetlenebbé vált.

Az egységes szöveg és a nagyobb példányszám problémájának ideális megoldását jelentette a nyomtatás. Valóban igen hamar felismerték ennek jelentőségét a búcsú hirdetésével kapcsolatos adminisztráció megkönnyítésére. Először természetesen a legnagyobb példányszámban forgalomba került búcsúlevelek kinyomtatására került sor, folyamatosan már Gutenberg idejétől kezdve. Később azután a búcsú terjesztésének egyes részleteivel foglalkozó utasításokat is nyomtatásban adták közre még a XV. században, első sorban Németországban.¹⁷⁸

Erre a folyamatra nálunk is sor került, amikor nyomda működött hazánk területén. Az 1480. évi jubileumi búcsú pozsonyi hirdetéséhez már használtak nyomtatott búcsúlevelet.¹⁷⁹ Utána két évtizedig nem ismerünk ilyet Magyarországról.

Visszatérve azonban az előbb említett és a selmechányai plébánosnak szóló utasításra ott, ahol a legátus utasítást adott arra vonatkozólag, hogy terjesszék a búcsút a hívek között, a következő kitétel szerepel: „idecirco discretionem tuam ad confessionalia huiusmodi *per impressionem facta* et sigillo nostro sigillata.” Tehát a feloldozási formulát és a búcsú privilégiumait tartalmazó búcsúleveleket Isvalies által előre lepecsételve és nyomtatvány formájában terjesztették ez alkalommal.

Valóban a régi oklevelek között — első sorban az Országos Levéltárban — a mai napig öt fajta ilyen nyomtatott búcsúlevelet sikerült felfedezni tíz példányban. Miután ezeknek szövege lényegében azonos, összefoglalóan ismer-tjük őket.

Nyomdatörténetileg vizsgálva ezeket az 1500. évi jubileumi búcsú alkal-mával Magyarországon felhasználásra került, nyomtatott búcsúleveleket, a következőket állapíthatjuk meg.

Az Országos Levéltárban levő hat azonos szövegű, egyleveles nyomtatvány közül kettő gótbetűkkel, a többi antiqua típusal készült. A két gótbetűs nyomtatvány, jöllehet azonos betűkkel és azonos sorvégződésekkel készítették, a számtalan szedési eltérés tanúsága szerint két különböző kiadáshoz tartozik. (A tanulmány végén levő leírásunkban „C” és „D” betűkkel jelölve.)

Az első pillanatra azonosnak tűnő antiquabetűsek közül az egyik az 1502. nyomtatott évszámot (E. jelű), amíg a többi az 1501. számot viseli. A gondosabb összehasonlítás után kiderül, hogy ez az utóbbi három nyomtatvány sem azonos, hanem kétféle kiadású. Az egyikből (B. jelű) egy, a másikkól (A. jelű) két darabot találunk az említett gyűjteményben. A két legutóbbi kiadás között a 4—39. sorokban — azonos sorvégződés mellett — nem kevesebb, mint tizenhárom eltérés található, míg az utolsó négy sor szedése egészen eltérő, még a sorvégződések sem azonosak. Az 1502. évszámú, antiqua típusal készült nyomtatványnál sem csupán az évszámot változtatták meg az esetleg állva hagyott szedésben, ahogy ezt feltételezhetnénk, hanem — a részletes összehasonlítás tanúsága szerint — a sorvégződések megtartása mellett teljesen újraszedték.

A tipológiai vizsgálat egyértelműleg bizonyítja, hogy valamennyi búcsúlevél Johann *Winterburger* bécsi nyomdájában készült. Ez nem is meglepő, hanem szinte természetes, hiszen ez volt az a műhely, amely abban az időben legközelebb működött Budához. E nyomda már a korábbi években is számos megbízást kapott Magyarországról. Elég ha az 1494. évi esztergomi zsinati határozatokra¹⁸⁰, vagy Johann *Muntz*-nak az 1495. évre a budai délkörre számított naptárára¹⁸¹, akár az 1500-ban megjelent *Baptismale Strigoniense*-re¹⁸² gondolunk.

Göteborgs bicesleweál (D alatt Ielwa)

Petrus

Miseratione divina tituli Sancti Petri in Thermenio sacro sancte Romani ecclesie p[ro]f[ess]o Cardinalis Reginus ad Hungarie Bohemie ac Polonie regna necno[is] passim
 Russiam Lituaniam Galaciam Scliam Lusitaniam Moroniam Transilvaniam Valvatiam Sclavoniam Leogaciam Lombardiam Bosconiam cunctasq[ue] singulas regnos et principatus
 solitas Lintatos Terras ac loca illis subiecta et alia eius adiacentia aplice sedis Legatus de Latere Universis et singulis p[ro]p[ri]is in d[omi]no imperatoris salutem in d[omi]no sempiternam. Notum facimus
 q[uo]d Sanctissimus in xpo pater et dominus noster d[omi]n[us] Alexander divina providen[ti]a papa sextus. provide[n]s et pie considerans q[uo]d pessimos Turci ipsi nominis belice et sanam sanguinem
 ceteris fideicis suis malum et iniqui p[ro]positum ferretur prosequi. Nil aliud die noctuq[ue] querit et excogitant q[uam] omnia xpiano et hominis sue tirannidi et sp[irit]ualissime secte subicere et lege
 xpi redemptio[n]is nostri subvertere. Et cu[m] propterea idem sanctissimus d[omi]n[us] n[ost]r[us] p[ro] tutio[n]e orbis et fidei intendens omnino sanare altissimo magna co[n]tra ipsos p[er]fidissimos Turcos
 parare expeditionem et amplius suos impetus no[n] expectare. Co[n]stitit omnibus et singulis viris et seruis xpifidelibus p[ro] buismodi expeditione co[n]tra diabolos p[er]fidissimos Turcos iuxta
 ordinatione[m] n[ost]ram seu Commissario[rum] et delegato[rum] n[ost]rorum manus admittentes potrigibus vitra subditi et alias indulgentias g[ra]s et facultates quas xpifideles obtinere possunt visitatio eccle-
 siae per nos aut Commissario[rum] seu subdelegato[rum] n[ost]ros deputandos prout in l[ite]ris aplice sedis co[n]stitutis plenius continet q[uo]d possint eligere Co[n]fessorum seculares vel regulares q[ui] ipsos cum
 p[re]d[ic]tis suis de quibus eode[m] co[n]stitutis ore co[n]fessi fuerint in sinceritate h[uius] vnitatis scilicet Romani ecclesie ac obedientie et devotio[n]e eiusdem sanctissimi d[omi]ni n[ost]ri pape et successore eius canonice intrancu[m]
 p[re]sentibus semel in vita. De reservatis exceptis co[n]stitutis in Bulla q[ui] in die Cene Romani legit. De aliis vero no[n] reservatis casibus quotiens fuerit oportuni[us] absolutio[n]e[m] et penam
 salutis imp[er]e. Nec no[n] semel duntaxat in vita et in mortis articulo ac etia[m] totius quotiens de eor[um] morte dubitat. Et si tunc decedere no[n] co[n]tingat o[mn]i p[ar]te suoy plenaria[m] indulgentiam
 et remissione[m] co[n]cedere valeat. Indulget etia[m] idem sanctissimus d[omi]n[us] n[ost]r[us] de aplice sedis plenitudine et liberalitate o[mn]i virisq[ue] seruis qui manus admittentes ad b[ea]ti opus visitatio vel mutatio
 potrerunt ac omnes et singulos eor[um] p[ar]tes defunctos aut eor[um] benefactores q[ui] caritate benefecerit in omnibus p[ar]tibus suffragium o[mn]i[n]o scilicet orationibus missis bonis canonice
 disciplinis peregrinationibus et ceteris omnibus sp[irit]ualibus bonis que h[ab]ent et fieri poterunt in tota vniuersali sacro sacra ecclesia militate et o[mn]i bus membris eiusdem ac de omnibus ope-
 rationibus meritis qui arma co[n]tra ipsos p[er]fidios Turcos assumentes p[er]tinere ac si p[er]sonaliter ad b[ea]ti sancta[m] expeditione[m] se co[n]ferret ac se ceterisq[ue] participes imp[er]petui fieri
 et in sup[er] p[re]missis a quib[us] v[er]i p[os]set indubia velut idem Sanctissimus d[omi]n[us] n[ost]r[us] quod plenius n[ost]ris l[ite]ris tanta adhibeat fidei quanta adhibere se si sub bulla sua plumbica expedite fo-
 rent et quia *Wesley domo l[ite]ris ad n[ost]r[um] te suo Sandrina ac quicunq[ue] ad b[ea]ti sanctam expeditione[m] iuxta summi pontificis*
 intentionem in am[er]ica Commissario[rum] et delegato[rum] n[ost]rorum ordinatione[m] prout per p[re]d[ic]tas l[ite]ras intelligemus a nobis r[ati]o[n]e app[er]tissime manus p[er]tere et admittentes ideo auctoritate
 aplice nobis co[m]missa ip[s]i v[er]i dictis gratis et indigentis tibi et quodere possit et valeat. Co[n]cedimus pariter et indulgemus et p[re]sentis Dat[um] *Severini* sub sigillo nostro ad
 hoc ordinato die *Sexta* mensis *Augusti* Anno d[omi]ni Millesimo quingentesimo secundo *Bohemia et Hungaria et filii vesul*

Forma Absolutionis totiens quotiens

Miserat tui. D[omi]n[us] n[ost]r[us] ihesus xpo p[er] meritis sue passionis te absoluat auctoritate cuius et apostolica tibi in hac parte co[m]missa et tibi co[n]cessa Ego te absoluo ab omnibus peccatis tuis
 In nomine patris et filii et sp[irit]us sancti. Amen.

Forma Absolutionis et plenarie remissionis semel in vita et in mortis articulo vel verisimili.

Miseratur tui. D[omi]n[us] n[ost]r[us] ihesus xpo p[er] meritis sue passionis te absoluat Et ego auctoritate ipsius et aplice tibi in hac parte co[m]missa et tibi co[n]cessa absoluo te primo ab omni sententia exco[m]-
 municationis maioris et minoris si qua[m] incurristi Deinde ab omnibus peccatis co[n]fessis et obliis co[n]fessio[n]e[m] tibi plenaria[m] cu[m] p[ar]te remissione[m] et eade[m] auctoritate remitto tibi pe-
 nias in p[re]s[en]ti seculo et in purgatorio paciendas In nomine patris et filii et sp[irit]us sancti. Amen.

PETRVS

Miseratione dñi. *1601* Sicuti Cytad in Thermis sacro sancte Romani
ecclie p[ro] Curialis Regni ad Hungarie Bohemie se Polonie regna in rionon Prussiam Russiam Litoni
am Lituaniam Valachiam Slesiam Lusatiam Morauiam Transiluaniam Dalmatiam Sclauoniam Croaci
am Corbantiam Moconiam omnesq[ue] & singulas regionis & p[ro]uincias predictas Ciuitates Terras ac lo
ca illis subiecta et alia eis a facienda ap[osto]licis Legatis de Latere Venerabilis & singulari p[re]s[ent]e Iras inspectu
ris factis. In dño sempiterni. Notū factum quod Sanctissimus in xpo p[ater] et dominus noster dñs Alexander
diuina prouide[n]tia papa sextus prouide[n]tia & p[ro]p[ri]e considerans quod perditissimi Turci xpi nominis hostes xpianam
fanguine cōterere solentes sui mali et iniqui p[ro]p[ri]i feracissimi profecti. Nil aliud die noctuq[ue] querite
& excogitant[ur] omnia xpianor[um] domina sua in animi & spurcissime secte subleuare & legem xpi redemptoril
nostris subuolare. Et cū propterea idem sanctissimus dñs n[oster] pro tutiōe orthodoxe fidei intendens omnino
facere altissimo magna contra ipsos perditissimos Turcos parare expeditionē & amplius suos impetus nō
expectare. Concessit omnibus et singulari uariisq[ue] seors xpifidelibus pro huiusmodi expedite cōtra dictos
perditissimos Turcos iuxta ordinationē n[ost]ram seu Cōmissarior[um] & delegator[um] n[ost]ror[um] manus ad iuricas pot
rigentibus ultra iubilati et alias indulgentias gr[ati]as & facultates quas xpifideles obtinere possunt usitatio ec
clesias p[ro] nos aut Cōmissarios seu subdelegatos n[ost]ros deputatos prout in lris ap[osto]licis desuper constitis ple
nitas continet. Quod possint eligere Confessorē cōtinentem uel regulare q[ui] ipsis oim p[er]tōre suoq[ue] de obus cor de
cotri & ore confitū fuerit in sinceritate fidei unquam scire roman. ecclie ac obedien. & deuote eiusd[em] sancti
fimi dñi n[ost]ri pape & successores eius canonice iurantiū p[re]stitentibus semel un[um] in uita. De referuatis exceptis cō
tentis in Bulla q[ui] in die Cene dñi legit. De aliis uero nō referuatis casibus quotiens fuerit oportanti absolut
onē & p[ro]nam salutare impendere. Necō semel duntaxat in uita & in mortis articulo ac etiā cōtatis quotiens
de eorū morte dubitat. Et si n[on] decedere nō cōtingat oim p[er]tōre suorū plenariā indulgentiā & remissione
concedere ualeat. Induluit etiā idem sanctissimus dñs n[oster] de ap[osto]lice sedis plenitudine & liberalitate oim uirul
cos q[ui] in uita & in morte huiusmodi p[er]tōre suorū plenariā indulgentiā & remissione concedere ualeat. Et cū
res defunctos aut eorū benefactores q[ui] cōi caritate decederit in omnibus scibus suis fructibus elemosinis elemosin
erationibus in illis horis canonicis disciplinis peregrinationibus & ceteris omnibus spiritualibus bonis que
sunt & fieri poterit in tota uniuersali sacrosancta ecclia militante & oimib[us] membris eiusdem ac de omnibus
operibus meritoris que arma cōtra ipsos p[er]idos Turcos assumētes p[er]meruerit perinde ac si occasione ad
hunc sancti expeditionē se cōferret ac se exerceret p[re]cipue imperpetuū fieri. Et ne super p[re]missis a quoquam
uero possit in alio uoluit idem Sanctissimus dñs n[oster] quod p[re]missis n[ost]ris lris tāta adhibeas fides quāta adhi
beret si sub bulla sua plumbea expedire forent. Et iuxta

ad hunc sancti expeditionē iuxta summi pontificis
intentionē n[ost]ram seu Cōmissarior[um] & delegator[um] n[ost]ror[um] ordinationē prout p[re]missis lris sub huiusmodi testimo
niū a nobis traditi approbatus manus potest et ad iuricas lris auctoritate ap[osto]lica nobis cōmissa ipi
ut dictis gr[ati]as & indulgentias uti & gaudere possit & ualeat. Cōcedimus pariter & indulgemus p[re]feremus
Dani. *1601* sigillo n[ost]ro ad hoc ordinato Die *1601* mensis *1601*
Anno dñi Millesimo quing[entesimo] primo.

FORMA ABSOLVTIONIS TOTIENS QVOTIENS

Miserat[ur] tui. Dñs n[oster] ihesus xpus per meritiū sue passionis te absoluat auctoritate curis & ap[osto]lica m[is]eri in hac
parte cōmissa & tibi cōcessa Ego te absoluo ab omnibus p[er]tis tuis In nomine p[at]ris & filii & sp[irit]us sancti. Amen.

FORMA ABSOLVTIONIS ET PLENARIE REMISSIONIS SEMEL IN VITA ET IN MORTIS ARTICVLO VEL VERISIMILI.

Miserat[ur] tui. Dñs n[oster] ihesus xpus per meritiū sue passionis te absoluat Et ego auctoritate p[at]ris & ap[osto]lica m[is]eri in
hac parte cōmissa & tibi cōcessa absoluo te primo ab omni fene[r]ta excommunicationis in mortis & in mortis si
quā incurrit Deinde ab oibus p[er]tis cōtatis cōfessis & oblati cōferendo tibi plenariā oim p[er]tōre remissione
nem et eadem auctoritate remitto tibi penas in p[ar]te facule & in purgatorio p[ar]ti. In nomine p[at]ris et filii
et sp[irit]us sancti. Amen.

A búcsúlevelekben használt antiqua típust Haebler repertóriumában¹⁸³ a 12. számmal jelölte és összehasonlításra alkalmas reprodukcióban is közreadták.¹⁸⁴ Nyomdászunk ezeket a betűket 1500 derekától használta.¹⁸⁵

A gótbetűkkel szedett búcsúlevélben három típust különböztethetünk meg: az egyikkel a szöveget, a másikkal a két feloldozási formula címét, a harmadikkal pedig az első szót (Petrus) szedték. A szövegtípust Haebler a 7., a címsorokét a 4., míg az első szóét a 9. szám alatt regisztrálta¹⁸⁶. Ezek közül *Winterburger* legrégebbi típusa a 4., amelyet már két 1495-re szóló naptárában is alkalmazott¹⁸⁷. A 7. típust, akárcsak a már említett antiquabetűket, évszámmal ellátott kiadványban nyomdászunk első alkalommal 1500-ban használta.¹⁸⁸ A legfiatalabbnak a 9. típus tűnik: datált nyomtatványban eddig először az 1503 május 25-én befejezett *Missale Pataviense* kánonjából¹⁸⁹ ismertük. E búcsúlevelekben történt felhasználása e típus bizonyítható munkabavételének időpontját kb. egy évvel előbbrehozta.¹⁹⁰

Jóllehet valamennyi ismertett búcsúlevél szövege azonos, azonban a gótbetűsek nem csupán a betűk formájában térnek el az antiquáktól: az előbbieket ugyanis a hagyományos fekvő alakban készítették. Ezzel szemben ilyen kiadványban, amely bizonyos rituális szöveget is tartalmazott, antiquabetűk használata önmagában is igen szokatlan, amit még csak tetéz e búcsúlevelek álló formátuma. Mindkét jelenség figyelmet érdemel, mert az egyházi jellegű nyomtatványok tipográfiája rendkívül konzervatív: formátumot és betűtípust — legalább is a könyvnyomtatás első évtizedeiben — nem igen változtattak. Ugyanekkor azonban a betűtípusok kicsit liberálisabb kezelése nyomdászunknál nem egyedülálló. *Winterburger* ugyanis antiquáját még szertartáskönyvekben is használta¹⁹¹, amelyeknél pedig a gótbetűk használata e korban iratlan szabály volt.¹⁹² Végül eltérés van a kétféle betűtípussal készült búcsúlevelek között még abban is, hogy a gótbetűsek ismert példányai mind hártýára, az antiquák pedig mind papírra készültek.

Nyomdai díszítést (iniciálé, lombard stb.) egyik búcsúlevélben sem találunk. Az egyetlen, nem a felsorolt betűtípusokkal nyomott szöveg az antiquakiadások „Petrus” kezdőszava, amely mindhárom variánsnál egy keveset eltér egymástól. Tekintettel arra, hogy *Winterburger* csupán egyetlen antiqua betűtípussal rendelkezett, a kiemelt szavakat kénytelen volt külön elkészíteni. Ezt erősítik meg maguk az egyes betűk is, mert ezek — mint már említettük — mind a három esetben mások és mások. Ezt az eltérést különösen jól lehet érzékelni a betűszárak végződéseinél. Így világos, hogy ezek nem azonos alakú, öntött fém-, hanem egyedileg vésett fabetűk, amelyek minden kiadásban eltértek egymástól. Ez, valamint az a körülmény, hogy az „R” és „V” betűk — különösen az 1502. évszámú kiadásnál — egymás fölé hajolnak, valószínűvé teszik, hogy nem különálló, összerakható fabetűket, hanem egyetlen fakockába vésett „Petrus” szót használtak kiadásonként.

Amint már említettük az antiquatípussal készült búcsúlevelek általunk ismert valamennyi példánya papírra készült, amelynek szélessége 21—23 cm, magassága pedig 31—33 cm között váltakozik. (A két hártýapéldány mérete 20×29, ill. 19×29 cm.) Három példányban¹⁹³ vízjelet is találunk, amelyek egy szőlőfürtöt ábrázolnak elcsavarodott száron. Az ilyen vízjelű¹⁹⁴ papírok Svájcban készültek ezekben az években.¹⁹⁵ A régi osztrák nyomtatványok *Langer-Dolch*-féle bibliográfiájában két helyen bukkanunk hasonló vízjelre: az 1500-

ban készült *Baptismale Strigoniense*-ben¹⁹⁶ és az évszám nélküli *Albertus Magnus: De secretis mulierum*-ban.¹⁹⁷

Ha szemügyre vesszük lelőhelyenként az ismert példányokat, különös tekintettel a kitöltés időpontjára és nyomdai variánsára, a következő jegyzéket kapjuk:

Budapest, Orsz. Levéltár: 1. Dl. 22.544 (E) 1502. I. 1.
2. Dl. 36.087 (B) 1501. III. 26.
3. Dl. 46.599 (D) 1502. VIII. 8.
4. Dl. 60.895 (A) 1502. V. 25.
5. Dl. 66.756 (A) 1502. IV. 23.
6. Dl. 93.699 (C) 1502. VIII. 22.

Budapest, Akadémiai Könyvtár: 7. Okl. 556. (A) 1502. III. 1.

Košice, városi levéltár: 8. Appendix Schwartzbachiana N 18117. (B) 1502. III. 20.

Bratislava, állami levéltár: 9. Zay F. VI. 1. (E) 1502. V. 16.

Trnava, városi levéltár: 10. F. ecclesiastica III. altarisica (B) 1502. III. 28.

11. [Másolat a Henckel-kódexban:] 1502. IV. 2.

A fentiekből kiderül, hogy az 1501. évszámmal ellátott antiqua-kiadás „A” és „B” variánsából együttesen hat példányt ismerünk. Ezek közül ötnél az évszámot a kitöltéskor kijavították: áthúzták a nyomtatott „primo”-t és azt „secundo”-ra változtatták. Az egyetlen nem javított évszámú¹⁹⁸ is nyilván 1502 és nem 1501 március 26-ról kelt. Ezt több érveléssel lehet alátámasztani. 1501 márciusában Péter bíboros éppen csak megkezdte tevékenységét Magyarországon, az általa szervezett búcsúhirdetés még nem bontakozott ki. Akciójának első ismert búcsúleveleit 1501 május-júniusából keltezték és azokat kézzel írták¹⁹⁹. Ekkor még nyilván nem állottak rendelkezésre nyomtatott úrlapok. A négy fentemlített, javított évszámú búcsúlevelet mind 1502 március-június hónapjaiban töltötték ki: jól beleillik tehát ezek sorába a fent említett búcsúlevél is, ha az évszámot — az említett módon — korrigáljuk.

Az 1502. évszámmal készített antiquabetűs kiadás egyik példányának,²⁰⁰ datálása január elsejére szól. Az igazítás itt is jogosnak tűnik: az évszámot ez esetben 1503-ra kellett volna javítani. Ez nyilván azért maradt el, mert az új év első napján különösen gyakran vétjük el az évszámot, hiszen az előző évi annyira belénk rögződött még. Különösen elfogadható ez a magyarázat ebben az esetben, amikor az évszám (az előző) már elő volt nyomtatva. Továbbá nyilván előbb használták fel az 1501. évszámú nyomtatványokat — ahogy láttuk 1502 március-május hónapjaiban — az 1502. évszámúaknál.²⁰¹ Az 1503. év első napja reális abból a szempontból is, hogy a búcsú hirdetése ekkor még tartott.²⁰²

A búcsúlevelek keltezése alapján a következő sorrendet lehet feltételezni a nyomtatásnál. Először az 1501. évszámmal ellátott antiquabetűs kiadások készültek el, feltehetően az év második felében, hiszen júniusig csak kéziratos búcsúleveleket ismerünk. Mindkét variáns („A” és „B”) egyidejűleg került felhasználásra — eddigi adataink szerint — a következő év március-május hónapjaiban. Elgondolható tehát, hogy e két kiadás egyszerre készült. Ha ugyanis a sajtóval nem csupán fél ívet, hanem egy egészet nyomtak, úgy ahhoz — ennél a félféves nyomtatvány elkészítésénél — két szedés volt gazdaságos. Könnyen elképzelhető, hogy variánsaink is innen erednek.

Amíg az 1502. évszámú antiquabetűs kiadás az év első felében, addig a két gótbetűs kiadás az év közepe táján kerülhetett ki a bécsi nyomdából, mert felhasználásukra augusztusban már sor került.

Vegyük most szemügyre azt is, hogy kik számára állították ki az ismert nyomtatott búcsúleveleket.

1. 1502. III. 1. — Pozsony. „Circumspectus Nicolaus Belser d'Posonio carnifex dioecesis Strigoniensis.”

2. 1502. III. 20. — Miskolc. „Gregorius Olayos cum conjuge Martha cum filia Dorothea et filio suo Matheo”.

Ezt a búcsúlevelet már ismertette *Obál* Béla²⁰³. *Olajos* Gergelyről több okleveles adat maradt reánk,²⁰⁴ ezekből tudjuk, hogy mint városi esküdt jelentős szerepet vitt Miskolc város életében az 1500—4 években. Egy további oklevélből²⁰⁵ azt is tudjuk, hogy 1501. december 3-án *Ulászló* neki adta a miskolci Szinva patakon levő királyi malom jogát.

3. 1501. [1502] III. 26. — „Remonticuli”. „Nobilis Johannes de Trunsach cum uxore eius Dorothea filis Bernardo Wantissaor [?]”, kívül: „Johannes de Druskoucz”.

4. 1502. III. 28. — Nagyszombat. „Barbara”.

5. 1502. IV. 2. — Lőcse. „Honorabilis Dominus Quirinus filius Michaelis Hammann de Poprad presbyter Strigoniensis dioecesis”.

6. 1502. IV. 23. — Lőcse. „Nobilis dominus Stephanus Marias cum conjuge sua Lucia, Anna matre, Francisco Johanne filiorum[!] et Helena Filia”.

Nincs e helyen mód és nem is szükséges, hogy *Máriássy* Istvánnak, a Zápolyaiak kedves emberének, a híres szepesi kapitánynak életrajzát ismertessük. Erre amúgy is bő irodalom áll rendelkezésre.²⁰⁶ Ezért — témánknak megfelelően — csak az ő részére kiállított búcsúlevelekről szóló ismereteinket kívánjuk összefoglalni.

Máriássy István a jubileumi búcsút meglehetősen hamar igénybe vette, mert egy reánk maradt kéziratos búcsúlevele Eperjesről 1501. június 17-én kelt.²⁰⁷ Érdekes, hogy a jubileumi búcsú meghosszabbítása alkalmával, már a következő év tavaszán — amint ez az ismertetett, nyomtatott búcsúlevélből kiderül — *Máriássy* ismételtlen igénybe vette ezt a lehetőséget. Ugyancsak tőle maradt reánk egy harmadik, más jellegű búcsúlevél is 1505-ből.²⁰⁸

A *Máriássy* családnak az említett búcsúlevelekben említett tagjairól a következőket tudjuk: *István* (1463—1516), akinek szülei György fia László és Csehi Imre leánya *Anna* voltak,²⁰⁹ felesége pedig az 1501—1502 években Csaholy Sebestyén leánya *Lucia*,²¹⁰ majd 1505-ben *Potentia* volt.^{210a} István gyermekei közül *Ferenc* szerepel mindhárom búcsúlevélben, akinek felesége nagymihályi Pongrácz Zsófia volt és őmaga 1534 táján halt meg.²¹¹ István többi gyermekei: *János*, *Ilona* és *Klára* csupán az 1501—1502. évi búcsúlevelekben szerepelnek, de az 1505. évben nem!?

7. 1502. V. 16. — Deáki [?]. „Petrus nobilis Zay necnon conjunx sua Barbara ac filia Magdalena.”

Ezt a búcsúlevelet teljes terjedelmében ismertette már Zay Károly a múlt század közepén.²¹² Zay Péterről és főleg fiáról igen részletes ismertetést adott közre Thallóczy Lajos, aki ezt a nyomtatott búcsúlevelet is ismerte.²¹³ Ennek alapján tudjuk, hogy Zay Péter (1450—1508) felesége Lankai Kamarás *Borbála* volt, legidősebb leányuk *Magdolna* később Zoltay Balázshoz ment nőül.

8. 1502. V. 25. — Liptó. „Circumspectus Stanislaus cum conjugue sua Eufemia (Katherina matre eius) et filiabus Gertrude Christiana Margaretha”²¹⁴

9. 1502. VIII. 8. — Esztergom. „Nobilis dominus Melchiar (de kapy) unacum fratre suo Sandrino ac conjugibus eorum Katherina et Elisabet et filie Ursula”.

Kapy *Menyhért* és testvére *Sándor* Kapy János fiai voltak.²¹⁵ Azt is tudjuk róla, hogy *Menyhért* — testvérei nevében is — 1505 májusában eladta *Sárkány* falut és *Karva* felét, mert távol feküdtek *Sáros* megyei birtokaitól.²¹⁶

10. 1502. VIII. 22. — Újlak. „Generosa domina Elisabeth coniunx Egregii Johannis Nagwelgy cum filio suo Ludovico”.

Érdekes, hogy ismerünk ugyanennek a családnak számára — akárcsak fentebb a *Máriássy*knál — 1505-ben kiállított búcsúlevelet is.²¹⁷

11. 1502. [1503]. I. 1. — Székesfehérvár. „Nobilis Nicolaus de Hrwssocz natus Johannis de eadem etc.”

Talán az említett János azonos azzal a *Verebélyi* György fia Jánossal, aki többedmagával 1482 táján megvette a bajnai *Both* családtól *Hrusso* várát.²¹⁸

A fenti tizenegy névből természetesen nem lehet messzemenő következtetéseket levonni a búcsút igénybevevők társadalmi tagozódását illetően, hiszen a nemesi családok levéltáraiban maradtak e búcsúlevelek leginkább reánk. Azonban kétségtelen, hogy e búcsúból igen széles rétegek vették ki részüket, hiszen a birtokos nemesek mellett papot (4.) és polgárokat is (1., 2. és 7.) találunk ezek között.

VII.

A búcsúnak a már előbb említett újabb meghosszabbításával párhuzamosan természetesen *Ulászló* is azonnal intézkedett a begyűlt pénz mielőbbi átvételéről.²¹⁹ Ez a hosszabbítás — ahogy ezt a *Henckel-kódex*ből tudjuk — ez alkalommal 1502. április 3-ig történt. Ekkor azután — amint az említett kéziratból értesülünk *Lócsén* is — ünnepélyes keretek között, *Te Deum* mondása után ismét bezárták a búcsút. A fent ismertetett nyomtatott búcsúlevelek közül négyet ebben az időszakban állítottak ki.²²⁰

Az intézkedés ezuttal sem maradt el a király részéről, akinek most is nagy szüksége volt a pénzre.²²¹ A begyűjtéssel ismét *Bornemisza* János kincstárost bízta meg, aki azonban ezúttal a sárosi pénzek átvételére *Horváth* Gergelyt jelölte ki.²²²

Az e tárgyban írt későbbi keltezésű (IV. 8.) levelében a kincstáros — nyilván mint legújabb értesülését — sajátkezűleg írta hozzá, hogy a jubileumi búcsút augusztus 22-ig újra meghosszabbították. Ebből az időszakból — amely így már a negyedik volt e búcsút illetően — további öt nyomtatott búcsúlevelet ismerünk.²²³

Miután április 6-án, amikor *Bornemisza* a bártfaiaknak írt, még nem ismerte ezt az újabb meghosszabbítást, május 14-i levelében²²⁴ adott utasítást számukra a legújabb begyűlt pénz átadására.

Az eredeti pápai bulla 1502 karácsonyát jelölte meg végső határidőül, amíg a jubileumi búcsú hirdethető volt.²²⁵ Amint láttuk az újabb és újabb meghosszabbításokban hazánkban sem volt hiány. Aligha tévedünk, ha feltételezzük, hogy augusztus 22. sem volt az utolsó terminus. Nyilván nem hagytak ki egyetlen lehetőséget sem, hogy az örökös pénzzavarban szenvedő király

pénztárát a jóhiszemű hívők adományával feltöltésük.²²⁶ Ismerjük továbbá *Bornemisza* egy további utasítását is 1503. január 9-ről²²⁷, amelyben ismét utasította az eperjesieket, hogy a jubileumi búcsú során begyűlt pénzt a kassai harmincadosoknak adják át. Erősen valószínűtlen, hogy a kincstár közismerten kétségbeejtő helyzetében közel fél évet várt volna ennek begyűjtésével. A korábbi sorozatos intézkedések időpontja a pénz begyűjtését illetően is mind azt valószínűsíti, hogy a jubileumi búcsút 1502. augusztus 22 után is folytatták. Feltehető, hogy talán 1503. január 5-ig, amint Rómában is a tervezett karácsony helyett csak ezen a napon zárták be — két évvel azelőtt — a szentévet, amint ezt már fentebb említettük.

Azonban a szégyenletes játék a hívők jóhiszeműségével még ezzel sem fejeződött be. Miután a jubileumi búcsú hirdetésének lehetősége véglegesen elmúlt, más címet kellett adni ennek a pénzforrásnak. Nyilván ezen a gondolatmeneten haladhatott a legátus is, amikor 1503. március 16-án újabb körlevelet intézett országszerte a plébánosokhoz.²²⁸ Isvalies ez alkalommal is arra hivatkozott, hogy sokan — elsősorban a határidő rövidege miatt — a kívánt búcsút nem tudták elnyerni. Így 1503. április 23-ig újabb lehetőséget nyújtott — ezúttal azonban nem a jubileumi búcsú formájában, ahogy ezt korábban tette — hanem csupán minősített gyónás formájában, az apostoli szentszék által e célra részére biztosított különleges kegyelmekkel.

A bíboros e levelét csatolták azokhoz a királyi utasításokhoz, amelyeket néhány napra rá, március 19-ről keltezve küldtek ugyancsak szerte az országba.²²⁹ Ebben *Ulászló* utasította az előjárókat, hogy buzdítsák a népet, hogy minél többen kívánják átvenni a gyóntatólevelet (*litterae confessionalis*). Amit azután ezekért adnak, azt a korábban már rendszeresített ládába helyezték. A legátus ugyanis a búcsúlevelek értékét (*pretium*) a végvárok, különösen Jajca és más boszniai erősség szükségleteire fordítani rendelte. Ezek pedig az adóz török torkában vannak és gyakori támadásoknak vannak kitéve. Mindenesetre furcsa színjáték volt ez, amikor a törökökkel a békekötésben — amint ezt még alább látni fogjuk — elvben már megegyeztek.

1503. V. 1-ről kelt *Ulászló* újabb rendelete, amelyben utasította a ládák kulcsainak őreit, hogy mind a jubileumi búcsú, mind a gyóntatólevelekből származó bevételt *Bornemisza* Jánosnak adják át.²³⁰ A kincstárnok — a szokott módon — még aznap további utasításokat adott e rendelet vérehajtására.²³¹

Közben az általános európai helyzet egyre kedvezőtlenebbé vált a törökök elleni háború folytatása szempontjából. *Miksa* nem volt hajlandó közvetlen segítséget nyújtani a harcokhoz. Hiába igyekezett Velence követe, Hieronymo *Donato* — aki hazánkban is tevékenykedett²³² — a császárt ennek szükségességéről meggyőzni.²³³ Beszédét nyomtatott formában is kiadták, amelyben a szónok még *Ulászló* példájára is hivatkozott.²³⁴ Ez természetesen — ismerve a király harckészségét — nem lehetett valami meggyőző. *Miksa* tehát támogatás helyett pénzt követelt *Peraudi*-tól,²³⁵ a franciák zúgolódtak a kivetett tized miatt, stb.

Egyes uralkodók ugyan még ez időtájtban is támogatásukról biztosították *Ulászlót*, de csak írásban. Így tett *VII. Henrik* angol király is 1502. május 27-én kelt leveleiben, amelyeket Budán tevékenykedő követe, Geoffrey *Blythe* révén juttatott el.²³⁶

A háború azonban — a nagyszabású elgondolásokkal szemben — egyre inkább ellanyhult. A németek és a franciák magatartása kiábrándítólag hatott.

Az itthoni viszonyok is egyre több csalódásra adtak okot. Így pl. a bihari nemesek hatalmaskodása és a király elleni lázadása aggodalommal töltötte el magát a pápát is. A legátus útján tudtára adatta 1502 derekán *Ulászló*nak, hogy nem tűrheti a rend felbomlását a törökök elleni arcvonal egyik bástyájában, Magyarországon. A helyzet tisztázására kész akár a keresztes hadakat is igénybe venni.²³⁷

Közben Velence érdekei is úgy alakultak, hogy az szükségesnek találta a törökök elleni háború befejezését. Így azután 1502 nyarán megindultak a tájékoztató tárgyalások a béke megkötésére a portával, ahol erre nagy készség mutatkozott. Jóllehet hivatalosan erről a pápát nem tájékoztatták, a budai udvarnál tartózkodó *Isválies* bíboros meglehetősen hamar értesült arról, hogy *Somi Józsa* tárgyal a törökökkel, és titkos követeket fogadnak. Október 19-én közölte a legátus a királlyal, hogy a béke megkötése szegényt és veszélyt jelentene. Felhívta figyelmét arra, hogy a követek küldéséhez ki kell kérnie a nemesek tanácsának véleményét.²³⁸ *Ulászló* a béketapogatózásokról a legátust már korábban tájékoztatni kívánta,²³⁹ amire azután november 4-én a velencei követ jelenlétében sor is került. *Péter* bíboros felháborodott ezen és szemére vetette az uralkodónak, hogy ígérete ellenére sem szállt táborba és a rendeket sem szólította fegyverbe. Közölte, hogy a szövetség értelmében a béke megkötéséhez a pápa beleegyezése elengedhetetlen. Minderről írásos beszámólót küldött a nuncius a pápának és utasítást kért a továbbiakra.

Mielőtt azonban *Péter* bíboros említett tájékoztatója Rómába érkezett volna, Velence ottani követe december 8-án közölte a pápával köztársasága békekötési szándékát. *VI. Sándor* nagy haragra gerjedt, hiszen nagyszabású terveinek teljes bukását látta ebben. Tegyük hozzá, jogosan. Másnap a bíborosok testülete előtt a követ megismételte bejelentését. A konzisztórium hiányolta a szövetségesek beleegyezését. Hamarosan megérkezett azonban *Isválies* fentebb említett levele. Ennek alapján a pápa belátta, hogy céltalan lenne az ügyet tovább erőltetnie. December 14-én azután beleegyezett a béke megkötésébe, ha azt az összes keresztény fejedelmek nevében kötik meg a törökökkel.

Időközben a legátus is megbarátkozott a békekötés gondolatával.²⁴⁰ Ebben nyilván segítette őt a nyitrai püspökség javadalmainak elnyerése. *Ulászló*nak ezt a kinevezését ugyan a pápa nem hagyta jóvá, de hamarosan kárpótást kapott *Isválies* a gazdagabb veszprémi püspökség javadalmaival. A béke megkötésének lehetőségével azután a velenceiek még ez év decemberében éltek.

Közben a Budán tevékenykedő velencei követeknek ez alkalommal is sikerült megnyernie érdekeik támogatására Bakócz érseket. Így volt lehetséges, hogy a magyarok, bár a tárgyalásokat — a hadi állapot idejére szóló évi 100 000 arany összegű velencei támogatás meghosszabbítása érdekében — egyre nyújtották, végül is elfogadták a béke megkötése után a köztársaság által ígért évi 30 000 arany támogatást. Érdekes ehhez azt is tudnunk, hogy a velencei követek titkos felhatalmazása eredetileg évi 50 000 aranyra szólt.²⁴¹

Ulászló magyarázkodásra Rómába titkárát, *Beriszló* Pétert küldte. Ő 1503. január 20-án jelent meg a pápa előtt és arra hivatkozott, hogy a tatárok és az oroszok fenyegetik Lengyelországot: ezért fogadták el a törökök békekezdeményezését. A pápa — jóllehet belenyugodott tervei megghiúsulásába — egyre neheztelt Bakócz-ra, aki — mint láttuk — a béke megkötése esetében is teljes

erejével Velence érdekeit szolgálta, és ezzel keresztelte VI. Sándor elgondolá-
sait. Nem csoda tehát, hogy a pápa nem engedett Velence nyomásának, ami-
kor az az 1503. április 11-én elhunyt konstantinápolyi pátriárka címét Bakócz-
nak adni kérte.

Péter legátus — miután azt előbb Esztergomban Bakócz-cal és Budán a
velencei követtel megbeszélte — Ulászlóval is megtárgyalta és több pontban
módosításokat is eszközölt a török békeajánlatokon. Így kerültek azután azok
vissza Konstantinápolyba, ahol nem is akadtak komoly ellenzésre.²⁴² A Budán és
a portán egyidejűleg, de külön-külön kiállított két békeeskü szövege némi eltérést
mutatott. Ezt azután a kiküldött megbízottak egyeztették, amikor is Ulászló
kifejezett kérésére belevették a szövegbe azt a kitélt, amely szerint a király
a békét az összes keresztény fejedelmek nevében kötötte. Erre a pápa már koráb-
ban említett kívánsága adott okot.²⁴³ A hét évre szóló béke 1503. augusztus
20-tól számított.

VIII.

Péter legátus magyarországi tevékenységén kívül, amely az általunk most
tárgyalt búcsúbiztosi és diplomáciai ténykedésén jóval túlterjedt, de ennek
ismertetése e tanulmány kereteit meghaladja, járt más országokban is. Haza-
térőben 1503. október 8-án Velencében tartott beszámolójában megemlítette,
hogy felkereste Csehországot, Moldvát, Erdélyt stb. is.²⁴⁴ Ezen utazásai közül
számunkra a csehországi igényel még külön említést, miután ott is nyomatott
búcsúlevelet.

Ulászló 1501-ben ismételten fellépett a valdenszek ellen, akik Csehország-
ban jelentős tevékenységet fejtettek ki. VI. Sándor utasította Isvaliest, hogy
a királyt útjára Csehországba kísérje el és legyen segítségére ennek a Róma
által már hosszú idő óta üldözött eretnekségnek felszámolásában.²⁴⁵

A római egyház a valdenszek elleni akciójához ezekben az években az iro-
dalmat is igénybe vette. Így a neves humanista, *Augustinus Olomucensis Trac-*
tatus de secta waldensium című műve,²⁴⁶ valamint *Henricus Institoris*, a német-
országi főinkvizitor *Sancte Romane ecclesie fidei defensionis clipeum adversus*
waldensium . . . című munkáját — az utóbbit kétszer is egy esztendőn belül —
ezekben az években jelentették meg.²⁴⁷ Mindhárom kötet Konrad *Baumgarten*
olmützi nyomdájából került ki. Nyilván az itteni érsekség volt az egyik fő támasz-
pontja a valdenszek elleni akciónak.

Institoris művének 1502. évi kiadásánál — egyes források szerint²⁴⁸ —
több esetben a kötetben egy egyleveles, fólió méretű nyomtatvány is található,
amely a betűtípusok, valamint a metszetek tanúsága szerint ugyancsak *Baum-*
garten műhelyéből származik. Sajnos a hazai könyvtárakban található számos
példány egyikében sem sikerült ezt az említett egyleveles nyomtatványt meg-
találni, a krakkói Jagelló-egyetem könyvtárában azonban rábukkantam ennek
egyik példányára.²⁴⁹ Így mód nyílt annak pontosabb tanulmányozására.

Baumgarten, aki korábban (1498) Danzigban, majd később (1502—1506)
Boroszlóban dolgozott, azon nyomdászok közé tartozik, akiknek munkái álta-
lában igen ritkák. Így különösen értékes, hogy az említett egyleveles nyomtat-
vány egyik lapján, éppen tőle könyvkereskedői hirdetés maradt reánk.²⁵⁰ Ebben
Baumgarten Institoris említett munkájának műhelyében készült, újabb kia-
dására hívja fel a figyelmet és kínálja megvételre.

A mi szempontunkból ez alkalommal még fontosabb az egyleveles másik lapja, ahová — igen szokatlan módon — Péter bíboros búcsúlevél őrületét nyomták. Ez is kétségtelenül *Baumgarten* műhelyében készült, és szövege teljesen megegyezik a Magyarországon használtakkal, amelyeket fentebb már ismertettünk. A nyomtatott évszám itt az 1501. évre szól.

Miután három példányról is tudunk,²⁵¹ amely ugyanilyen összeállításban készült, ezt nem lehet véletlennek, vagy alkalmilag felhasznált makulatúrának minősíteni, már csak azért sem, mert a búcsú hirdetése — amint ezt tanulmányunkban fentebb már láttuk — 1502 tavaszán, amikor is a könyvhirdetés készülhetett, még javában tartott, és így a búcsúlevél őrület továbbra is jól felhasználható volt. Inkább arra kell következtetnünk, hogy rendkívül ügyes, kereskedői fogásról van itt szó, amikor egy nagy példányszámú és igen széles körben terjesztésre került nyomtatvány, a búcsúlevél hátlapját hirdetés céljára használta fel a nyomdász. Erre ilyen korai példát eddig még Európa-szerte sehol sem ismertünk. Nyilván közrejátszott ebben az a körülmény is, hogy Péter bíboros küldetése Cseh- és Morvaországban mind a búcsú hirdetésére, mind a valdensek elleni küzdelemre egyaránt vonatkozott.

IX.

Miután a békét megkötötték a törökökkel, Isvalies megbízatása is tárgyalanná vált: 1503. szeptember 7-én a király által gazdagon megajándékozva, ünnepélyesen búcsúztatták Budáról. A legátus ezután még tíz napot tartózkodott mint *Bakócz* vendége Esztergomban, csak ezután vette útját Itália felé.²⁵² A velencei nagytanács előtt október 8-án jelent meg a bíboros, ahol kifejtette, hogy milyen fontos szerepe van Magyarországnak a törökök elleni harcban. Így mentegette magát azért, hogy kénytelen volt egy időben — amikor a Velence által tervezett békét megakadályozni igyekezett — a Signoria ellen állást foglalni. Egyben beszámolt arról a hatalmas anyagi támogatásról, amelyben Magyarország a pápaságtól és Velencétől részesült. A magyarok azonban nem sokat tettek a törökök elleni harc érdekében, ő viszont azon fáradozott, hogy a keresztyenek ezek után minél tisztességesebb békét kössenek.²⁵³

A történelmi áttekintés teljességéhez helyesnek látszik megvizsgálni, hogy mennyi is volt az az említett anyagi támogatás összesen, amelyet *Ulászló* a törökök ellen szervezett harc címén ezekben az években kapott.

Forrásaink szerint a pápától 106 773²⁵⁴, Velencétől 188 533²⁵⁵, míg *Pétertől*, mint a keresztes hadjárat hirdetőjétől — ahogy ezt alább látni fogjuk — a beszédett búcsúpénzekből 60 000 arany, vagyis összesen 355 306 arany jutott a királynak. Tengernyi pénz volt ez az akkori fogalmak szerint. Felhasználása azonban nagy részében nem felelt meg a kitűzött célnak. Példa legyen erre az a hétezer arany, amelyet *Ulászló* követői, akik a Franciaországból érkező uralkodói jegyes elé utaztak, közvetlenül Velencében vettek fel saját költségeik fedezésére.²⁵⁶

A velencei köztársaság, ill. a pápaság anyagi támogatása Magyarországra két úton került. Az egyik a közvetlen szállítás volt, amikor is az aranyakat Zeng kikötőjében adták át *Lónyai* Albertnak, *Ulászló* megbízottjának.²⁵⁷

A másik mód a kereskedőkön, ill. bankárokon keresztül történt lebonyolítás volt. A köztársaság segélyének átutalásából élénken kivették részüket

a Budán tevékenykedő velencei kereskedők, akik a szülővárosukban átvett összegek fejében folyósították a királynak az említett segély egy részét.²⁵⁸

A pápai támogatás — a fentmaradt iratok tanúsága szerint²⁵⁹ — úgy látszik kizárólag a *Fuggger*-bankházon keresztül bonyolódott le. Az évi 40 000 aranyat három részletben folyósította a pápai kincstár 1501. március 25. és 1502. november 4. között. A bonyolult pénzügyi tranzakciók különféle hitelek, követelések átruházásával stb. jártak. Ennek során kezdődött a pápaság eladósodása a *Fuggereknél*, akik a velük rokon *Thurzó* családon keresztül Magyarországra akkori zavaros pénzügyeiből már korábban is dús hasznot húztak.

Hogy végül is ez a Magyarországon több mint két éven keresztül folytatott búcsúhirdetéshez kapcsolt pénzszerző manőver kinek-kinek milyen bevételt eredményezett, azt megbízható, összefüggő adatok ismeretének hiányában igen nehéz megítélni.

A jubileumi búcsú során begyűlt összeget a pápa hazánkban — egyes források szerint²⁶⁰ — teljes egészében átengedte a törökök elleni harc költségeire, így annak begyűjtéséről, mint láttuk, a király gondoskodott. A jubileumi búcsú teljes magyarországi bevételéről az 1500—1503 évekből *Burgio* nuncius 1525 augusztus 9-én azt írta, hogy az 120 000 arany volt.²⁶¹ Péter bíboros említett velencei beszédében elmondotta, hogy *Ulászló* a jubileumi jövedelemből összesen 60 000 aranyat kapott a pápától.²⁶²

E két adatot összevetve úgy tűnik, hogy a pápa mégsem engedte át a teljes összeget a király céljaira. Bár a begyűjtést — ahogy ezt már eddig számtalan esetben láttuk — a király megbízottai végezték, a legátus a kiemelt összegekről²⁶³ pontos elszámolást követelt.²⁶⁴ *Bornemisza János* kincstáros egyik leveléből pedig²⁶⁵ az derül ki, hogy egyes helyeken formai okok miatt a bevétel teljes egészében *Isváliest* illette, és a királynak ebből semmi haszna sem volt. Intette tehát az alattvalókat, hogy nehogy ismét ebbe a hibába essenek.

Mindezek alapján úgy látszik, hogy a teljes bevétel — feltehetően fele-fele alapon — megoszlott a király és a legátus között. Kérdéses, hogy ez utóbbi saját személyében tartotta meg az összeget, mint *Peraudi* Németországban a búcsú hirdetésének költségei címén — gondoljunk csak az ismertetett 1501. évi budai úrnapi körmenettel kapcsolatos ünnepek jelentős kiadásaira — vagy abból Rómába is kellett neki bizonyos százalékot továbbítania.

Hogy ez a hazánkban begyűlt 120 000 arany milyen hatalmas összeg volt, arra a kincstár évről évre csökkenő teljes bevételéből lehet következtetni: ez 1494-ben 177 305, 1495-ben pedig 136 636 arany volt.²⁶⁶ Vagy álljon itt egy adat *Ulászló* egy évi teljes bevételéről az összes-várostól, Erdélyből és a szászoktól: 39 730 arany.²⁶⁷

Így végül is teljes egészében haszontalanul veszett kárba az a nagy erőfeszítés, amelyhez egyes országok, és mint láttuk az egyes kisemberek olyan komoly áldozatot hoztak. Ennek az lett volna a rendeltetése, hogy hazánkat megszabadítsa a törökök egyre elviselhetlenebbé váló nyomásától. Hogy ez Magyarország számára mit jelentett volna, azt a később végigszenvedett másfél évszázad pusztításainak ismeretében, így utólag tudjuk csak igazán lemérni.

FÜGGELÉK

Az öt Magyarországról ismert, nyomtatott búcsúlevél leírása — a Gesamtkatalog der Wiegendrucke módszerével — a következő:

A. [Isualies,] Petrus: Ablassbrief zum Besten des Kampfes gegen die Türken. [Wien: Johann Winterburger,] 1501.

1 Bl. eins. bedr. 215 × 160 mm 46 Z. Type 12:88R Xylogr. Überschrift

Z.1 xylogr. PETRVS q̄dr.: Miferatione diuina tituli Sancti Cyriaci in Thermis sacro fanete Romañ // eccl'ie pbr Cardinalis Reginus ad Hungarie Bohemie ac Polonie regna: ... Z.35: Datu fub figillo nro ad hoc ordinato Die Menfis // Anno dñi Millefimoquingentefimoprimo. // FORMA ABSOLVTIONIS TOTIENS QVOTIENS // Misereat tui. ... Z.40: FORMA ABSOLVTIONIS ET PLENARIE REMISSIONIS SEMEL // IN VITA ET IN MORTIS ARTICVLO VEL VERISIMILI // Misereat tui. ... Endet Z.45: ... & in purgatorio pacieñ. // In nomine patris et filii et spiritus sancti. Amen. Budapest, Staatsarchiv (2 Ex. D.L. 60.895, 66.756) Budapest, Ak. Bibl. (Okl. 556.)

B. [Isualies,] Petrus: Ablassbrief zum Besten des Kampfes gegen die Türken. [Wien: Johann Winterburger,] 1501.

1 Bl. eins. bedr. 215 × 160 mm 46 Z. Type 12:88R Xylogr. Überschrift

Z.1 xylogr. PETRVS q̄dr.: Miferatione diuina tituli Sancti Cyriaci in Thermis sacro fanete Romañ // eccl'ie pbr Cardinalis Reginus ad Hungarie Bohemie ac Polonie regna: ... Z.35: Datu fub figillo nro ad hoc ordinato Die Menfis Anno dñi Millefimoquingentefimoprimo. // FORMA ABSOLVTIONIS TOTIENS QVOTIENS // Misereat tui. ... Z.40: FORMA ABSOLVTIONIS ET PLENARIE REMISSIONIS SEMEL // IN VITA ET IN MORTIS ARTICVLO VEL VERISIMILI. // Misereat tui. ... Endet Z.45: ... In nomine patris et filii // et spiritus sancti. Amen. Budapest, Staatsarchiv (D.L. 36.087) Košice, Stadtarchiv (App. Schwartzbachiana N. 18117) Trnava, Stadtarchiv (Iratok F. ecclesiastica III. altarisica, 1502. III. 28.)

C. [Isualies,] Petrus: Ablassbrief zum Besten des Kampfes gegen die Türken. [Wien: Johann Winterburger,] 1502.

1 Bl. eins. bedr. 110 × 236 mm 28 Z. Typen: 9:165G, 4:124G, 7:68G

Z.1: Petrus Miferatiõe diuina tituli Sancti Ciriaci in Thermis sacro fanete Romañ eccl'ie pbr Cardinalis Reginus ad Hungarie Bohemie ac Polonie regna. necnon pruffiam // Ruffiam ... Z.20: ... Datu fub figillo nostro ad // hoc ordinato Die Menffis Anno dñi Milefimo quingentefimofecundo // Forma Abfolutionis totiens quotiens // Misereat tui ... Z.25: Forma Abfolutionis et plenarie remiffionis semel in vita et in mortis articulo vel verisimili // Misereat tui. ... Endet Z.27. ... remitto tibi pe- // nas in pñti feculo & in purgatorio paciendas In nomine patris & filii et spiritus sancti. Amen. Budapest, Staatsarchiv (D.L. 93.699)

D. [Isualies,] Petrus: Ablassbrief zum Besten des Kampfes gegen die Türken. [Wien: Johann Winterburger,] 1502.

1 Bl. eins. bedr. 110 × 236 mm 28 Z. Typen: 9:165G, 4:124G, 7:68G

Z.1: Petrus Miferatione diuina tituli Sancti Ciriaci in Thermis sacro fanete Romañ eccl'ie pbr Cardinalis Reginus ad Hungarie Bohemie ac Polonie regna: necnõ pruffiam // Ruffiam ... Z.20: ... Datu fub figillo nostro ad // hoc ordinato Die Menffis Anno dñi Milefimo quingentefimofecundo // Forma Abfolutionis totiens quotiens // Misereat tui. ... Z.25: Forma Abfolutionis et plenarie remiffionis semel in vita et in mortis articulo vel verifimili. // Misereatur tui. ... Endet Z.27. ... remitto tibi pe-//nas in pñti feculo & in purgatorio paciendas In nomine patris & filii et spiritus sancti. Amen.

Budapest, Staatsarchiv (D.L. 46.599)

E. [Isualies,] Petrus: Ablassbrief zum Besten des Kampfes gegen die Türken. [Wien: Johann Winterburger,] 1502.

1 Bl. eins. bedr. 215 × 157 mm 46 Z. Type 12:88R Xylogr. Überschrift
 Zl. xylogr. PETRVS gedr.: Miferatõe diuina tituli Sancti Cyriaci in Thermis sacro
 fancte Romañ // ecclesie pbr Cardinalis Reginus ad Hungarie Bohemie ac Polonie Regna:
 ... Z.35: Datũ fub figillo nrõ ad hoc ordinato Die Menfis // Anno
 dñi Millefimoquingentefimolecundo. // FORMA ABSOLVTIONIS TOTIENS QUOTIENS
 // Mifereat tui. ... Z.40: FORMA ABSOLVTIONIS ET PLENARIE REMISSIONIS
 SEMEL // IN VITA ET IN MORTIS ARTICVLO VEL VERISIMILI. // Mifereat tui.
 ... Endet Z.45: ... In nomie patris et filii // et fpirituffancti. Amen.
 Budapest, Staatsarchiv (D.L. 22.544)
 Bratislava, Staatsarchiv (Zay F. VI. 1)

Jegyzetek:

1. A búcsúhirdetésre vonatkozó irodalomból ki kell emelnünk az általunk használt alábbi munkákat: *Lozinszkij*, Sz. G.: Papszkij „departament” pokanjüh del. Voproszű isztorii religii i ateizma. Zbornik sztatyej II. Moszkva 1954, 320—350. l. (marxista feldolgozás); *Paulus*, Nikolaus: *Geschichte des Ablasses im Mittelalter. I—III*. Paderborn, 1922—3. (katolikus, pozitivistá); *Obál Béla*: *Az egyház és a városok a reformáció előtt*. Eperjes, 1914. (protestáns, marxista ismeretekkel).
2. Pl. Tob. 4,11; 12,9; Ezek. 3,33; Dan. 4,24; Luk. 11,41.
3. Keleten, ahol a redemptio nem alakult ki, ilyen búcsú-hirdetésre sem került sor.
4. *Theiner*, Augustinus: *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*. Roma, 1859. I. köt., 183. l., CCCXXXVII. sz. és 184. l. CCCXXXVIII. sz.
5. *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia*. Bp., 1888. I/3 köt. 170. l.
6. *Jorga*, N.: *Notes extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle*. Paris, 1899. II. sor 81. sz.
7. *Paulus*, i. m. III. köt. 196. l.
8. *Raynaldus*, Odoricus: *Annales ecclesiastici*. Roma, 1659. XVII. köt. 1407. év. 32. és 33. sz.
9. *Theiner* i. m. II. köt. 215—217 l. CCCLXXI. sz.
10. *Raynaldus* i. m. XVIII. köt. 1448. év. 6. sz.
11. *Theiner* i. m. II. köt. 378. l. DLXIII. sz.
12. *Paulus* i. m. III. köt. 103. l.
13. *Gregorovius*, Ferdinand: *Geschichte der Stadt Rom im Mittelalter*. Stuttgart, 1892. V. köt. 534. l.
14. *Gregorovius* i. m. V. köt. 555. l.
15. *Kraus*, Franz Xaver: *Das anno santo*. Essays. 2. Sammlung. Berlin, 1901. 274. l.
16. *Vincke*, Johannes: *Zur Frühgeschichte der Jubiläumswallfahrt. Wallfahrt und Volkstum*, szerk. Georg. Schreiber. Düsseldorf, 1934. 245. l.
17. *Fessler*, I. A.: *Die Geschichten der Ungarn und Ihrer Landsässen*. Leipzig. 1816, III. rész 990. l.
18. *A három Villani krónikája*. Bp., 1909. 219. l.
19. *Fraknói Vilmos*: A római magyar gyóntatók. *Katolikus Szemle*, 1901. 386—7. l.
20. *Riedl Frigyes*: *Magyarok Rómában*. Bp., 1930. 25—31. l.
21. *A magyar nemzet története*. Bp., 1896. III. köt. 221. l.
22. *Schuller Richard*: *Pilgerfahrten im Mittelalter aus Ungarn und dem Siebenbürger Sachsenlande nach berühmten Gnadenorten. Festschrift für Bischof Fr. Tetusch*. Hermannstadt, 1931. 315. l.
23. *Fejér*, Georgius: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. Buda, 1834. IX.5. 635—6. l. V. sz.
24. *Bossányi Árpád*: *Regesta supplicationum*. Bp., 1916. I/2 köt. 196. l. CD. sz.
25. *Vincke* i. m. 248—249. l.
26. *Theiner* i. m. I. köt. 791. l. MCCIV. sz. — Itt jegyezhető meg, hogy a királynő 1443-ban már járt zárándokként Rómában. (*A Magyarországi Papi Imaegyesület és Eucharistia-Társulat Értesítője*. Győr, 1903. 8. sz. 126. l.)
27. *Vincke* i. m. 250. l.
28. *Paulus* i. m. III. köt. 181. l.
29. *Gregorovius* i. m. VI. köt. 527. l.

30. Vincke i. m. 247. l.
31. Paulus i. m. III. köt. 187. l.
32. Raynaldus i. m. XVIII. köt. 1450. év 6. sz.
33. Schwandmer, Joh. Georg: *Scriptores rerum hungaricarum veteres*. Wien, 1746. II. köt. 81—84. l.
34. Fessler i. m. III. rész 1179—1180. l.
35. Pastor, Ludwig: *Geschichte der Päpste im Zeitalter der Renaissance bis zur Wahl Pius II.* Freiburg i. B., 1926. 597—8. l.
36. Paulus i. m. III. köt. 189. l.
37. Pastor i. m. 574. l.
38. Ennek a búcsúnak Lőcsén történt kihirdetése érdekében Dénes esztergomi érsek egy reánk maradt oklevelében átirta a pápai bullát. (Wagner, Carolus: *Analecta Scepusii*. Wien, 1774. I. rész 277—8. l. VIII. sz.)
39. Paulus i. m. III. köt. 190. l. — Ez a rendelkezés különben ma is érvényben van.
40. A beszédet még a 15. században két alkalommal nyomtatásban is közreadták:
- a) [Roma: Johann Schurener, 1475] H 16079, RMK. III. 87.
- b) [Róma: Stephan Planck, 1481—7 között] H 16080, RMK. III. 88.
- Az említett idézet az első kiadásban a harmadik levél verzóján a 2—7. sorokban, a második kiadásban a második levél rektóján a 30—33. sorokban található. — A két kiadás szövegének kritikai kiadása: *A veszprémi püspökség római oklevéltára*. Bp., 1902. III. köt. CDLXXXI. sz.
41. Országos Levéltár, Dl. 45.854. 1475. XI. 19.
42. Országos Levéltár, Dl. 45.672, 60.833, 60.834, 63.865, 88.576, 90.162, 99.519.
43. Martène, Edmund — Durand, Ursinus: *Veterum scriptorum et monumentorum ... collectio*. Paris, 1724. II. köt. 1529. has. CI. levél.
44. Dubay, Anton: *Bratislavská prvolač. Slovanská Bratislava*. Bratislava, 1949—1950. II—III. köt. 118. l. Városi levéltár: Lad. 34. No. 4834.
45. Tergina Gyula: *Magyarország pénzügyi és közgazdasági állapotának vázlata. 1458—1526* Bp., 1880. 13. l.
46. *A Magyarországi Papi Imaegyesület ...* 126. l.
47. Theiner i. m. II. köt. 466—469. l. DCXLIV. sz. — 1479. VI. l.
48. Ráth György: Aragóniai János. *Századok*. 1890. 334. l.
49. Báton Lénárt apát és Gosztonyi Tamás pécsi örkanonok (Koller, Josephus: *Historia episcopatus Quinqueecclesiarum*. Pozsony, 1796. IV. köt. 428. l. — 1480. VI. 9.) (Esztergomi káptalan magánlevéltára, Lad. 44. fasc. 4. n. 12. — 1481. III. 4.), Fehérváron *Egyed és Bálint* kanononok (Országos Levéltár, Dl. 93.546 — 1481; Dl. 45.857 — 1481. I. 9.), Váradon Miklós vikárius és Huszti János kanonok (Országos Levéltár, Dl. 45.863 — 1481. II. 6.), Kassán János plébános és Domokos perjel (Országos Levéltár, Dl. 45.866 — 1481. II. 9; Dl. 95.123 — 1481. III. 7; Dl. 45.870 — 1481. III. 8.) Pozsonyban pedig Han János kanonok plébános volt a jubileumi búcsú helyi megbízottai. Ez utóbbi nevében készült az a nyomtatott búcsúlevél, 1480 május 11-én, amelynek nyomdatörténeti jelentőségéről már az OSzK 1959. évi évkönyvében (280. l. 6. sz. jegyzet) megemlékeztünk. Azonban ismerünk Han-tól még egy későbbben, 1481. II. 1-én kelt, kéziratos búcsúlevelet is. (*Archiv Mesta Bratislavy*. Inventár stredovekých listín, listov a iných príbuzných písomností. Praha. 1956. 3789. sz. [Lad. 34. No. 4866.] — Fényképe a *Knížnica c. tůrčeszentmártoni folyóirat* 1957. évi 4. számának hátsó borítékán található.)
50. Theiner i. m. II. köt. 477—478. l. DCLII. sz.
51. Obál i. m. 46. l.
52. Az 1481—3 évekből: Kassa város levéltára: 492., 520. és 539. okl. (Obál i. m. 46. l.)
53. Barta István: *Egyház és állam viszonya Magyarországon a középkor végén*. Bp., 1935. 89. l.
54. Barta i. m. 76. l.
55. Mayer Béla: Pápai bankárok Magyarországon a középkor végén. *Századok*. 1924. 668. l.
56. Tóth—Szabó Pál: *Szatmári György primás*. Bp. 1906. 41. l.
57. Wenzel Gusztáv: Marino Sanuto Magyarországról 1496—1501-ben. *Századok*. 1871. 6. l.
58. Balogh István: *Velencei diplomatik Magyarországról. 1500—1526*. Szeged, 1929. 16. l.
59. E történelmi események legjobb, átfogó ismertetése: Fraknói Vilmos: *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szent-székkal*. Bp., 1902. II. köt. 256—264

- l. — A részletekről kimagasló tájékoztatást nyújt Marino *Sanuto* gazdag feljegyzése. (Marino *Sanuto* világhírnévének Magyarországot illető tudósításai. *Magyar Történelmi Tár* [továbbiakban *M. T. T.*] XIV. és XXIV. köt.)
60. 1498. IV. 12., 1499. III. 28. és 1499. XII. 20. — *Kraus* i. m. 316. l. Nyomatásban is megjelentek: GW 899, 904, 906—907.
61. *Burchard*, Johannes: *Diarium*. Paris, 1884. II. köt. 597. l.
62. *Így Amat di S. Filippo*, P.: *Biografia dei viaggiatori italiani*. Roma, 1882. 239. l. — *Benisch* Artur: *Marino Sanuto „Diarium”-jának magyar művelődéstörténeti vonatkozásai*. Bp., 1903. 58. l. — *M. T. T.* XIV. köt. 96. l. és 136. l.
63. *Szántó* István jezsuita emlékirata 1579 január 12-ről. Kéziratos másolata: OSZK (Quart. lat. 1106.) — *Fraknói* Vilmos: A római magyar seminárium története. *Katholikus Szemle*. 1912. 451. l.
64. *Ortway* Tivadar: *Pozsony város története*. Pozsony, 1903. II/4. köt. 389, 391, 392, 393. l. — *Sopron város története*. Sopron, 1928. I/6. köt. 150—151. l.; II/1. köt. 248—251. és 262—264. l. — *Házi* Jenő: *Sopron középkori egyháztörténete*. Sopron, 1939. 305—306. l.
65. Országos Levéltár, Dl. 46.282 — *Fejérpataky László*: Bártfától Rómáig 1494-ben. *Ország-Világ*. 1882. 419. l.
66. *Engel*, Johann Christian: *Geschichte des Ungarischen Reichs und seiner Nebenländer*. Halle, 1798. II. rész 562. l. — *Kupelwieser*, L.: *Die Kämpfe Ungarns mit den Osmanen bis zur Schlacht bei Mohács*. Wien-Leipzig, 1899. 191. l.
67. Országos Levéltár, Dl. 25.405.
68. *Iványi* Béla: Adalékok nemzetközi érintkezéseink történetéhez. *Történelmi Tár*. 1906. 169—170. l.
69. *Kraus* i. m. 318. l.
70. *Fraknói* Vilmos: A Szt. Istvántól Rómában alapított magyar zarándokház. *Katholikus Szemle*. 1893. 180. l.
71. *Tóth-Szabó* Pál: Magyarország a XV. század végén a pápai supplicatiók világnál. *Századok*, 1903. 333. l.
72. *Fraknói* Vilmos: A római magyar gyóntatók. *Katholikus Szemle*. 1901. 391. l.
73. *Monay* Ferenc: *A római magyar gyóntatók*. Róma, 1956. 52. l. — GW 907a.
74. *Fraknói* Vilmos: Egy magyar jezsuita a XVI. században. *Katholikus Szemle*. 1887. 407. l.
75. *Liber confraternitatis S. Spiritus de urbe*. Bp., 1889. (*Monumenta Vaticana hist. regni Hungarici illustrantia*. Ser. I. tom. 5.)
76. *Kraus* i. m. 320. l.
77. *Paulus* i. m. III. köt. 194. l.
78. *Pastor* i. m. III. köt. 612. l.
79. *Wenzel* i. m. 168. l.
80. *Pray*, Georgius: *Annales regum Hungariae*. Wien, 1767. IV. rész 294. l.
81. *M. T. T.* XIV. 113.
82. *Theiner* i. m. II. köt. 550. l.
83. *Theiner* i. m. II. köt. 547—550. l. DCCXXXI. sz.
84. *Theiner* i. m. II. köt. 550—552. l. DCCXXXII. sz.
85. *Balogh* i. m. 16. l.
86. *Wenzel* i. m. 9. l.
87. a) [latinul] *Hain-Reichling* 9645, *Apponyi* 40.
b) [olaszul] *Copinger ad H* 9645, *BMC*. V. 549.
88. *Tóth-Szabó* i. m. 42—44. l.
89. *Wenzel* i. m. 177. l. — 1500. VI. 17.
90. *Fraknói* Vilmos: Rapports diplomatiques de la Hongrie avec la France au commencement du XVIe siècle. *Revue d'Histoire Diplomatique*. 1889. 236—268. l.
91. *Wenzel* i. m. 169. l.
92. *Kropf* Lajos: Anna királyné, II. Ulászló neje. *Századok*. 1895. 696. l.
93. *Wenzel* Gusztáv: II. Ulászló magyar és cseh királynak házasi élete. *Századok*. 1877. 727. l.
94. *Wagner*, Carolus: *Diplomatarium Sarosiensis*. Pozsony-Kassa, 1780. 17—19. l. VII. sz. — 1500. VII. 21.
95. Francesco de la *Zuscha* zárójelentése 1500 november 11-ről. — *Balogh* i. m. I—II. l.
96. *A magyar nemzet története*. Bp., 1896. IV. köt. 370. l.
97. *Zsigmond lengyel herceg budai számadásai*. Közzéteszi *Divéky* Adorján. Bp., 1914. 5. l.
98. *Balogh* i. m. II. l.

99. *Balogh* i. m. 16. l.
100. *Wenzel: Marino Sanuto* ... 168. l.
101. *Ca'alogus concinnus librorum manuscriptorum bibliothecae Batthányanae*. Szeged, 1958 287—8. l. 648. sz. — Ez a mostani tárgyunk szempontjából rendkívül értékes tartalmú kéziratot követ valaha *Henckel* János lőcsei plébános, humanista könyve volt. A kézirat — a továbbiakban röviden csak *Henckel-kódex* — számos dokumentumot tartalmaz másolatban az 1500. évi jubileumi búcsú lőcsei hirdetésére vonatkozólag. Ebből sok igen érdekes részletet ismerhetünk meg. — *Bunyitai Vince: A váradi képtalan legrégebbi statutumai*. Nagyvárad, 1886. X—XIII. l.
102. *M. T. T. XIV.* 127. l.
103. A *Henckel-kódex* hetedik tagja.
104. Hasonló kísérőlevéllel és utasításokkal küldte el Budáról *II. Ulászló* a pápai bulla másolatát augusztus 17-én Nagyszombat városába is. A kísérőlevél, amelyet „venerabili plebano necnon nobilibus Paulo Holy et Ambrosio Sarkan ac circumspecto iudici civitatis nostrae Tirnauiensis fidelibus nobis dilectis” címmel láttak el, a nagyszombati városi levéltárban (Diplomata no 219.) reánk maradt.
105. A *Henckel-kódex* hatodik tagja. — *Battyán, Ignatius de: Leges ecclesasticae regni Hungariae*. Kolozsvár, 1827. III. köt. 636—640. l. CLXI. sz.
106. *Pásztor Lajos: A magyarság vallásos élete a Jagellók korában*. Bp. 1940. 120—121. l.
107. A *Henckel-kódex* hatodik tagja.
108. Adatunk van erre Kassáról szeptember 8-i keltezéssel (*Iványi Béla: Bárta szabad város levéltára*. Bp. 1910. I. köt. 523. l. 3527. sz.) és Vasvárról december 22-ről (Országos Levéltár: Dl. 90.582.).
109. A *Henckel-kódex* nyolcadik tagja.
110. A *Henckel-kódex* hetedik tagja.
111. Az azonos szövegű rendelet Eperjesnek szóló példányát ismertette *Iványi Béla: Eperjes szabad királyi város levéltára*. Szeged. 1931. II. köt. 316. l. 816. sz. alatt. A Lőcsének szóló másolata pedig a *Henckel-kódex* kilencedik tagja.
112. *Kubinyi András: A kincstári személyzet a XV. század második felében. Tanulmányok Budapest múltjából*. XII. köt. 31. l.
113. Eperjes: *Iványi: Eperjes* ... II. köt. 317. l. 818. sz.; Lőcse: a *Henckel-kódex* kilencedik tagja.
114. Ezt a meglehetősen átlátszó és a nagyobb bevételt célzó álláspontot már a *Henckel-kódex* egyik használója is kétségbe vonta a lapszélre írt: „Et hoc non est verum” megjegyzésével.
115. *Pásztor* i. m. 121. l.
116. Egri Állami Levéltár: Gyöngyösi ferences rendház oklevelei, LXXXII. sz. — [Kaizer Nándor:] *A gyöngyösi zárda oklevéltára*. Bp., 1930. 11. l. 82. sz.
117. *Pastor, Ludwig: Geschichte der Päpste im Zeitalter der Renaissance*. Freiburg i. B., 1926 III. köt. 554. l.
118. *Wenzel: Sanuto* ... 177. l.
119. E nevet a különböző források más és más alakban közlik: *Isvailes, Isvaglies, Isvalia, Isvaglia* stb. Mi egységesen az első alakot használjuk.
120. *M. T. T. XIV.* 157. l.
121. *Wenzel: Sanuto* ... 177. l.
122. *Burchard* i. m. III. köt. 85. l.
123. *M. T. T. XIV.* 246—247. l. Szerencsés módon reánk maradt a Péter bíborosnak szóló részletes írásbeli utasítás is a pápától, amely 1500. IX. 18-án kelt és részletes fényt vet a legátus magyarországi küldetésére. (Vatikáni levéltár, Misc. Arm. II. vol. 30. fol. 141v—151r.)
124. *Modenai és velencei követek jelentései Magyarország földrajzi és kulturai állapotáról a XV. és XVI. században*. Bp., 1881. 5—25. l.
125. *Főgel József: Velencei diplomaták Budán a XVI-ik század elején. A bp.-i VI. ker. főgimn. értesítője*. 1911/2. 13. l.
126. *M. T. T. XIV.* 246. l.
127. *M. T. T. XIV.* 254—256. l.
128. *Főgel* i. m. 14. l.
129. *M. T. T. XIV.* 252—254. l.
130. *M. T. T. XIV.* 259. l.
131. *M. T. T. XIV.* 278—279. l.

132. M. T. T. XIV. 269. és 275—276. l.
133. A *Henckel-kódex* ezt III. 14-re teszi.
134. II. 24—IV. 11, ebben az évben.
135. M. T. T. XIV. 267. l.
136. 1500. X. 5. — „Domini et Salvatoris nostri”.
137. Transsumptum és nem copia, amely utóbbi csak egyszerű másolatot jelentett.
138. Eredetiben maradt reánk az athinai ferencesek számára március 26-án kelt másolat. (Egri, Állami Levéltár: Gyöngyösi ferences rendhez oklevelei LXXXIII. sz. — [Kaizer Nándor:] *A gyöngyösi zárdá oklevéltára*. Bp. 1930. 11. l. 83. sz.) — Ugyancsak eredetiben őrzi e bulla március 27-én kelt és Nagyszombat város részére készült másolatát az esztergomi főkáptalan magánlevéltára. (Lad. 44. Fasc. 5. Nr. 1.) — A *Henckel-kódex*-ből ismerjük a Lőcse számára készült másolat keltét is: március 31, amely április 4-én, virágvasárnap érkezett meg rendeltetési helyére.
139. Így ismerünk ilyet május 20-ról (Országos Levéltár: Dl. 65.989), június 16-ról kettőt, amelyeket Bártfán állítottak ki. (Iványi Béla: *Bártfa szabad királyi város levéltára*. II. köt. 3605. és 3606. sz. [Kéziratban az OSZK Kézirattár: Fol. hung. 2940.]) Varasdon június 17-én állítottak ki egy búcsúlevelet (Országos Levéltár: Dl. 94.629.) és ugyan-ezen a napon Eperjesen egy másikat (Országos Levéltár Dl. 74.975.). A búcsú vonzerejéről tanuskodik egy bártfai oklevél (Bártfa II. köt. 3600. sz.), amelyben *Sziecluczky* Jakab krakkói vágróf június 3-án közölte a várossal, hogy a jubileumi év búcsúja alkalmával felkeresi őket.
140. „Quoniam ad conductionem gentium et ad faciendam expeditionem contra Thurcos, qui postquam trewege quas ipsis feceramus expiraverunt, vires eorum in nos concitare et regnum hoc nostrum invadere moliantur, pecunias summe indigemus.” (*Eperjes* II. köt. 827. sz.)
141. *Eperjes* II. köt. 828. sz.
142. *Csomfájai* László diákok hatalmazta meg, hogy Eperjesen, ill. *Sasvári* Dénes bártfai harmincadost, hogy Bártfán a jubileumi év alkalmával összegyűlt pénz nevében átvegyék. (*Wagner, Carolus: Diplomatarium* . . . 492—493. [bis] l. XXII. sz. — *Eperjes* II. köt. 829. sz. — *Bártfa* II. köt. 3609. sz.)
143. *Eperjes* II. köt. 830. sz.
144. *Bártfa* II. köt. 3611. sz.
145. Ilyenek voltak a súlyosabb bűnök: akik a pápaság ellen összeküvést szóttek, akik a hitetleneknek fegyvert szállítottak, akik pápai oklevelet hamisítottak stb.
146. *Karácsonyi* János: *Szt. Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig*. Bp., 1923. I. köt. 360. l.
147. *Tóth-Szabó* i. m. 46. l.
148. *Tóth-Szabó* i. m. 47. l.
149. *RMK*. III. 99., Ballagi 81. Sajnos a MTA könyvtárának példánya, amelyet a *Régi Magyar Könyvtár* említ, ma nem lelhető fel. A szakirodalom még két példányról tud: az egyik a berlini Staatsbibliothek-ban, a másik a londoni British Museum-ban [Proctor 10004].
150. *RMK*. III. 100., Ballagi 82. Ezt a kiadást már a korábbi szakirodalom (*Panzer: Annalen* I. 259. 531, *Hammer* 125.) is ismerte, de példányt ma csak kettőt ismerünk: mindkettőt az OSZK őrzi. (*Apponyi* H 62, *Hubay* 10. Az utóbbiban a címlap reprodukciója is szerepel.)
151. *Haebler, Konrad: Typenreperiorium der Wiegendrucke*. Leipzig, 1922. IV. köt. 57. l. I. köt. 8—9. l.
152. *Veröffentlichungen der Gesellschaft für Typenkunde*. 611. és 612. tábla.
153. *Benzing, Josef: Buchdruckerlexikon des 16. Jahrhunderts*. Frankfurt a. M., 1952.
154. *Metlinger: Regiment der Jungen Kinder*. 1500. II. 13. Weller, Rep. 159.
155. *Göllner, Carl: Turcica*. I. București—Berlin, 1961. 10. sz. — Az egyetlen ismert példányt a müncheni Bayerische Staatsbibliothek őrzi. [4°Turc.80/8]
156. A szöveget a nyomda 3., a címet a 2. típusával állították elő, amelyekhez a β, ill. γ megjelölésű rubrikajelet használták. — *Vö. Proctor* 11.573; *Veröffentlichungen* . . . 490. tábla.
157. *Göllner* (i. m. 10. sz.) strassburgi eredetre gyanakdott.
158. *Adelphus, Johannes: Die Türkisch Chronica*. Strassburg, 1513. H_{IV}—H_{IV} leveleken.
159. *Modenai és velencei* . . . 16—17. l.
160. M. T. T. XXII. 10. l. — *Lónyai Albert velencei követségei*. 1501—1515.

161. *Fessler* i. m. V. köt. 806. l.
162. *Divéky* Adorján: Zsigmond lengyel herceg II. Ulászló udvarában. *Századok*. 1914. 570. l.
163. *Thallóczy* Lajos: *Jajca története*. Bp., 1915. 172—180. l.
164. *Weller*, Rep. 212. — *München SB* [2° Europ. 6^m.]
165. *Weller*, Rep. 211., *Kertbeny* 58., *Ballagi* 80. — *München SB*, Bp., OSZK. (Az egykori *Schlauch*-példány: *Hubay* 11/a. *Ranschburg* G., Bp., 140. kat. 1. sz. — *Fraknói* Vilmos: *Schlauch* Lőrincz szatmári püspöknek Török János által gyűjtött könyvtára. *Magy. Könyvszle.* 1877. 79—80. l.)
166. *Fraknói* Vilmos: *Schlauch Lőrincz* ... 80. l.
167. *Ballagi* Aladár: *Buda és Pest a világirodalomban*. Bp., 1925. I. köt. 80. sz.
168. *Veröffentlichungen* ... 61. tábla.
169. Megerősíti a meghatározást *Wegener*, Johannes: *Die deutsche oberrheinische Type (M⁴⁴) im 15. und 16. Jahrhundert*. Leipzig, 1909. 62—3. l. 6. sz. 84—5. l. 8. sz.
170. *Veröffentlichungen* ... 1160. tábla.
171. *Proctor*, Robert: *An index to the early printed books in the British Museum*. London, 1903. Part II. 1501—1520. Section I. Germany. 102. l.
172. *Baumann*, Walter: *Die Druckerei Stuchs zu Nürnberg. (1484—1537)*. *Gutenberg-Jahrbuch* 1954. 122—132. l.
173. *Veröffentlichungen* ... 1220. tábla. — 84 mm.
174. *Veröffentlichungen* ... 2285. tábla. — 80 mm.
175. *Proctor* i. m. 98. l. — 82 mm.
176. *Katona* Stephanus: *Historia critica* ... Buda, 1792. XI. köt. XVIII. rész 312—313. l.
177. Országos Levéltár: *Selmecbánya* II. 770.
178. *Borsa* Gedeon: Két Peraudi-féle nyomtatott búcsúlevél az Országos Levéltárban. *OSZK Évkönyve* 1959. 279—291. l.
179. *Soltész* Zolténné: Eine Unikum-Inkunabel der Budapester Universitätsbibliothek. *Gutenberg-Jahrbuch*. 1958. 58—68. l. — u. a. A második magyarországi ósnyomda nyomai. *Magy. Könyvszle.* 1958. 144—157. l.
180. *RMK*. III. 28. — *Borsa* Gedeon: *Constitutiones Novae Almae Ecclesiae Strigoniensis*. *Magy. Könyvszle.* 1956. 287—293. l.
181. *Ballagi* 46.
182. *RMK*. III. 54.
183. *Haebler* i. m. I. köt. 111. l.
184. *Veröffentlichungen* ... 2293. tábla.
185. A legkorábbi datált nyomtatvány ezzel a típussal: *Andreae*, Johannes: *Arbor consan-*
186. *Haebler* i. m. I. köt. 111. l., V. köt. 69—70. l.
187. *Langer*, Eduard — *Dolch*, Walter: *Bibliographie der österreichischen Drucke des XV. und XVI. Jahrhunderts*. Wien, 1913. 38—39. l. 13. és 14. sz.
188. *GW* 204 = *Langer-Dolch* 24; *Langer-Dolch* 27.
189. *Langer-Dolch* 35. és 36. sz.
190. Itt kell megjegyeznünk, hogy a *GW* két alkalommal (*GW* 4418 és 8430) az e típusok felhasználásával készített műveket — vitatható módon — ósnyomtatványoknak minősítette.
191. *Langer-Dolch* 35., 38., 42., 51., 74., 75. stb.
192. Igaz ugyan, hogy csak az ajánlóversekben és nem a rituális szövegekben alkalmazta az antiquát.
193. Országos Levéltár: *DI*. 36.087, 60.895, 66.756.
194. *Briquet*, C. M.: *Les filigranes*. Paris-Amsterdam, 1907. IV. köt. 13015—13016 sz.
195. *Briquet* i. m. IV. köt. 645. l.
196. *Langer-Dolch* 25. sz. = *GW* 3242.
197. *Langer-Dolch* 105. sz. = *GW* 765. — A fentiek alapján ez utóbbi munka elkészítésének időpontját az 1500—1501 évekre tehetjük. A *GW* kormeghatározása: „nach 1500(?)”, *Langer-Dolch*-é pedig: „etwa 1504, vor 1506”.
198. Országos Levéltár: *DI*. 36.087.
199. Például Kassán és Eperjesen. (Országos Levéltár: *DI*. 65.989 és *DI*. 74.975.)
200. Országos Levéltár: *DI*. 22.544.
201. Különbösen sem ismerünk 1502 márciusa előtt kiállított, nyomtatott búcsúlevelet.
202. Bővebben erről a tanulmány későbbi részeiben.
203. *Obál* i. m. 45. l.

204. Szendrei János: *Miskolcz város története és egyetemes helyirata*. Miskolc, 1890. III.köt. 130, 132, 134, 136, 138, 142 l.
205. Országos Levéltár: Dl. 48.346.
206. Iványi Béla: *A márkusfalvi Máriássy család levéltára*. Lőcse, 1917. XIV—XVIII. 1. — Kayser, Michael: *Compendium historiae familiae Máriássy*. Pozsony, 1803. 7. l.
207. Országos Levéltár: Dl. 74. 975. — Iványi Béla: *Máriássy* ... 80. l. 280. sz. „Stephanus Máriássy et Lucia consors eiusdem ac elena et clara filie eiusdem necnon Anna mater et Franciscus et Johannes filii sui” szöveggel kiállítva.
208. Országos Levéltár: Dl. 74.979. — Iványi Béla: *Máriássy* ... 81. l. 288. sz. „Stephanus Mariassy una cum consorte sua Potentia et filio suo Francisco” szöveggel kiállítva.
209. Iványi Béla: *Máriássy* ... XIV. 1.
210. Nagy Iván: *Magyarország családai*. Pest, 1858. III. köt. 62. l.
- 210a. Iványi Béla: *Máriássy István végrendelete 1515-ből*. Közlemények Szepes vármegye multjából. 1913. 163. l.
211. Iványi Béla: *Máriássy* ... XIX. 1.
212. *Historiai forgácsok*. XX. sz. Egy érdekes bűnbocsító levél. Új Magyar Múzeum. 1854. I. köt. 393—395. l.
213. Csömöri Zay Ferencz. Bp., 1885. 10. 1.
214. Sajnos erről a családról nincsenek adataink. Nem ismeri Majláth Béla: *Liptómegegye törzsköcs családjaiknak története 1526-ik évig*. Bp., 1892. (Kiny. a Turul-ból.)
215. Nagy Iván i. m. VI. köt. 77. l.
216. Országos Levéltár: Dl. 39.238 és 83.107.
217. Országos Levéltár: Dl. 93.720 — 1505. XII. l. „Egregius dominus Johannes de Naghwelgh, Lodovicus et Bonaventura filii Anna et Katherina filiae et Justina” szöveggel kiállítva.
218. Soós Elemér: Hruszó vára. *Archeológiai Értesítő*. 1913. 172. l.
219. 1502. I. 5. — *Eperjes* II. köt. 839. sz.
220. Felsorolásunkban 1—4 számokkal jelölve.
221. „... pecuniis vehemētissime indigemus...” 1502. III. 28. — *Eperjes* II. köt. 843. sz. és *Bártfa* II. köt. 3643. sz.
222. 1502. IV. 6. és 8. — *Bártfa* II. köt. 3646. sz. és *Eperjes* II. köt. 844. sz.
223. Felsorolásunkban 5—9 számokkal jelölve.
224. *Bártfa* II. köt. 3714. sz.
225. *Paulus* i. m. III. köt. 217. l.
226. *Barta* i. m. 90. l.
227. *Eperjes* II. köt. 867. sz.
228. Országos Levéltár: Selmezbánya II. 885.
229. Országos Levéltár: Selmezbánya II. 500.
230. *Eperjes* II. köt. 874. sz. — Országos Levéltár: Selmezbánya II. 507.
231. *Eperjes* II. köt. 875. sz.
232. *Balogh* i. m. XI—XII. l.
233. *Hieronymi Donati dignissimi oratoris veneti ad Caesarem pro re Christiana*. Venecia: Bernardinus de Vitalibus, 1501. VI. l. — 4° [4] lev. — *Apponyi* H 60. — OSZK.
234. A harmadik levél verzóján.
235. *Borsa Gedeon: Két Peraudi* ... 285—286. l.
236. *Fest, Alexander: Anglo-Hungarian contacts in the Middle Ages. Studies in English Philology*. Bp., 1937. II. köt. 54—59. l.
237. *Horváth Mihály: Magyar regeszták a bécsi császári levéltárból. M. T. T. IX. 79.* — Az 1502. július 6-án kelt oklevél 18. századi másolata az Országos Levéltárban: Dl. 24.386.
238. *M. T. T. XXIV. 24. l.*
239. *M. T. T. XXIV. 25. l.*
240. *M. T. T. XXIV. 32. l.*
241. *Balogh* i. m. V. l.
242. *M. T. T. XXIV. 71. l.*
243. *II. Bajazid szultán levele 1503 november 4-ről, ma az Országos Levéltárban: Dl. 39. 328.*
244. *M. T. T. XXIV. 92.*
245. *Spondanus, Henricus: Annalium ... Baronii continuatio*. Paris, 1647. II. köt. 249. l.—*Timon, Samuel: Synopsis novae chronologicae regnorum Hungariae ... Nagyszombat, 1715. III. rész. 102—103. l.*

246. 1500. X. 29. — *GW* 3061. Az előszó éppen Budáról kelt.
247. 1501. IV. 20. és 1502. III. 20.
248. *Ranschburg* Gusztáv, Bp. 106. kat. 469. sz. — *Gilhofer és Ranschburg*, Wien. 165. kat. 50. sz.
249. 1891-ben került a könyvtárba egy lengyel professzortól csere útján. Jelezte: *Cim.Vol.* 34—35. — Biblioteka Narodowa, Katalog mikrofilmów. Rok 2. Warszawa, 1952. 523. sz.
250. Facsimilében közölte a fenti *Gilhofer és Ranschburg* katalógus a 32. l.-on.
251. A bűcsülevél űrlapot egyikén sem töltötték ki.
252. *M. T. T.* XXIV. 91. l.
253. *M. T. T.* XXIV. 92. l.
254. *Fraknói* i. m. 261. l.
255. *M. T. T.* XXII. 6. és 22. l.
256. *M. T. T.* XXII. 12—13. l.
257. *Kardos* Tibor: Velencei vonatkozású gazdaságtörténeti adatok a Jagelló korból. 1502—1518. *Századok*. 1951. 434—435. l. — *M. T. T.* XXII. 17., 22. és 25. l.
258. *Kubinyi* András: Budai kereskedők udvari szállításai a Jagelló korban. *Budapest Régiségei*. XIX. (1959.) 101. l.
259. *Schulte*, Aloys: *Die Fugger in Rom*. Leipzig, 1904. I. köt. 22—24. l. és II. köt. 9—10. l. — *Mayer* i. m. 668. l.
260. *Pásztor* i. m. 121. l. — *Batthyány* i. m. III. köt. 636. l.
261. *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia*. Ser. II. Tom. 1. Bp., 1889. 253—4. l. — *Fraknói* Vilmos: *Magyarország a mohácsi vész előtt*. Bp., 1884. 127—128 l.
262. *Benisch* i. m. 115. l. — *M. T. T.* XXIV. 92. l.
263. Van két adatunk egy-egy láda kinyitásokor kiemelt pénz összegéről: Bártfán 1501. július 12-én 54 aranyat (*Bártfa* II. köt. 3611. sz.) Eperjesen pedig egy nappal korábban 113 arany 19 dénár 11 garast nyugtáztak (*Eperjes* II. köt. 830. sz.).
264. Országos Levéltár: *Selmecbánya* II. 885.
265. *Eperjes* II. köt. 844. sz.
266. *Tergina* i. m. 18. l.
267. *Fejérvataky* L.: II. Ulászló jövedelmeinek jegyzéke. *Történelmi Tár*. 1880. 167—170. l.